

Alternative rusreaksjoner

Alternative rusreaksjoner

**Gunnar Vold Hansen
Ulf Dahl**

**Høgskolen i Østfold
Rapport 2006:3**

Online-versjon (pdf)

Utgivelsessted: Halden

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Høgskolen i Østfold har en godkjenningsordning for publikasjoner som skal gis ut i Høgskolens Rapport- og Arbeidsrapportserier.

Rapporten kan bestilles ved henvendelse til Høgskolen i Østfold.
(E-post: postmottak@hiof.no)

Høgskolen i Østfold. Rapport 2006:3

© Forfatterne/Høgskolen i Østfold

ISBN-10: 82-7825-193-2

ISBN-13: 978-82-7825-193-5

ISSN: 1503-2612

Forord

Rehabilitering/habilitering har etter hvert fått en sentral plass i kriminalpolitikken. Kriminalomsorgen arbeider aktivt for å gi begrepet et kriminalpolitisk innhold. Det settes derfor i gang ulike prosjekter med sikte på å skape (re)habilitering av de innsatte i norske fengsler. Kunnskapen om hva som virker eller ikke virker i praksis er imidlertid nokså begrenset.

Alternative rusreaksjoner er blant de tiltak som iverksettes med sikte på å skape bedre (re)habilitering av innsatte i fengsler. Denne rapporten har som siktemål å vise hvorvidt alternative rusreaksjoner kan gi et bedre grunnlag for dette enn klassiske reaksjoner; så som tap av fordeler eller mer straff.

I arbeidet med rapporten har vi møtt både ansatte og innsatte ved mange institusjoner. Det bildet vi har fått av norsk fengselsvesen preges først og fremst av den store variasjonen det er mellom de ulike norske fengslene: Små fengsler, store fengsler, svært lukkede fengsler - og noen fengsler som er så åpne at det er vanskelig for utenforstående å anse det som fengsel i det hele tatt.

Til tross for denne store variasjonen i fysisk utforming av fengslene slår det oss at det åpenbart også er noen klare fellestrekk ved disse institusjonene, særlig på det menneskelige plan. Både innsatte og ansatte som har deltatt i prosjektet har vist et engasjement og en vilje til å skape klima for habilitering/rehabilitering som er imponerende. For oss som har evaluert dette prosjektet, har det derfor vært en utfordring å skille mellom virkninger som er resultater av selve prosjektet og virkninger som er resultater av engasjement og økt oppmerksomhet.

Under datainnsamlingen har vi bare møtt velvilje fra så vel innsatte som ansatte, Åpenhet og det engasjement har gitt oss en unik mulighet til å forstå de prosessene som vi har ønsket å evaluere.

Datagrunnlaget er det sentrale utgangspunktet for enhver evaluering. Fengsler er mer eller mindre lukkede institusjoner og våre muligheter til å få frem relevante data

er helt avhengig av at noen stiller opp og bidrar med de opplysningene vi etterspør. En del av disset har vært av høyst privat karakter. Vi har likevel aldri møtt reservasjoner, verken fra innsatte eller ansatte.

Vi vil derfor rette en spesiell takk til alle som har bidratt med de data som er grunnlaget for rapporten.

Fredrikstad mars 2006

Gunnar Vold Hansen

Ulf Dahl

1 Sammendrag

Foreliggende undersøkelse er evalueringen av et prosjekt som har fått betegnelsen "Alternative rusreaksjoner i kriminalomsorgen". Utgangspunktet for prosjektet var et ønske om å møte rusbruk blant innsatte i norske fengsler på en annen måte enn med negative sanksjoner. Fire ulike fengsler har deltatt i prosjektet. I denne rapporten har vi samlet inn og analysert data fra tre av disse fengslene.

De fire fengslene har valgt ulike og lokalt tilpassete løsninger. Felles for dem alle er likevel at tiltakene bygger på en form for gjensidighet mellom innsatt og institusjon. Hovedpoenget er at den innsatte på ulike måter forplikter seg til å holde seg rusfri og aksepterer at dette skal dokumenteres gjennom urintester. Til gjengjeld forplikter institusjonen seg til å gi den innsatte en form for gjenytelse. Hvilke gjenytelser som kan gis, er både tilpasset den enkelte deltakers individuelle behov og de muligheter som er tilgjengelige ved hver enkelt institusjon. Gjenytelser varierer derfor fra ekstra timer i treningsstudio til regelmessig deltakelse i samtalegrupper.

Undersøkelsen viser at

- et viktig poeng med prosjektet er at det setter rusmisbruk på dagsordenen. I ordinære sammenhenger må rusbruk holdes skjult. Dersom man blir avslørt, er rusbruket gjenstand for straff. Gjennom dette prosjektet får de innsatte lov til å snakke om sine problemer, og det blir akseptert at dette er et tema som man kan diskutere med ansatte for å få hjelp.
- de innsatte får økt tillit til ansatte og kriminalomsorgen som helhet. De som har deltatt i prosjektet, har i større grad tro på at man kan stole på de ansatte, og at de ansatte er villige til å hjelpe dem med å løse problemene, enn de som ikke har deltatt i prosjektet.
- deltakelse i prosjektet virker inn på deltakernes holdning til fremtidig kriminalitet. Deltakerne har en vesentlig større tro på at soningen påvirker deres fremtidige kriminalitet enn det ikke-deltakere har.
- deltakerne i dette prosjektet har et mye større håp for fremtiden. Det ser ut som om deltakelsen har bidratt til en helt ny tro på at det er mulig å gjøre noe

mer positivt av livet enn tilfellet har vært så langt. Denne forventningen til at det er mulig å skape seg et liv der rus og kriminalitet har en vesentlig mindre plass enn tidligere, skaper likevel en stor utfordring for kriminalomsorgen: Deltakerne forventer at endringene i deres liv skal være et resultat av et samarbeid med kriminalomsorgen og hjelpere utenfor fengselssamfunnet.

Vår vurdering er at det er flere årsaker til at vi har fått disse resultatene. Vi skisserer derfor forklaringer på to nivåer - **individnivå og organisatoriske forklaringer**.

I **den individrettete forklaringen** legger vi vekt på at deltakerne i prosjektet opplever å **bli sett og verdsatt** på en annen måte enn tidligere. De ansatte behandler dem som rasjonelle aktører, og dette skaper en god sosial relasjon mellom innsatte og ansatte. Gode sosiale relasjoner er grunnsteiner i alt sosialt arbeid og bidrar til at den innsatsen de ansatte gjør påvirker de innsatte i positiv retning.

På **det organisatoriske planet** mener vi det er hensiktsmessig å trekke frem to forklaringer. Den første forklaringen knytter seg til at prosjektet har redusert det som gjerne kalles **terskler**. Poenget er at deltakerne har en lettere vei frem til hjelp og oppfølging fra personalet enn ikke-deltakerne. Deltakerne en tettere oppfølging enn andre innsatte. Det betyr blant annet at når de trenger noen å snakke med og når de trenger hjelp, er det lettere å få disse behovene ivaretatt hvis man er deltaker i prosjektet.

En annen forklaring knytter seg til **organisasjonskulturen**. Vi har klare indikasjoner på at det finnes en form for innsattkollektiv (jfr. Lysgaards, 1961, klassiske undersøkelse av arbeiderkollektivet) med klare normer for hvordan man skal forstå og oppføre seg overfor hverandre og de ansatte i fengslene. Denne innsattkulturen bygger på at det er et motsetningsforhold mellom innsatte og ansatte i fengslene. Gjennom dette prosjektet reduseres dette motsetningsforholdet, og de innsatte oppdager at det er mulig å samarbeide med de ansatte. Gjensidig polarisering og stereotypisering bidrar til å legitimere at innsatte bryter regler og ruser seg. Samarbeidet i prosjektet synliggjør at de innsattes bilde av de ansatte ikke er riktig, og grunnlaget for å samarbeide med de ansatte er dermed ikke like klart. Opplevelsen av

at iallfall noen ansatte er opptatt av å ivareta deres behov og å gi dem nødvendig hjelp, gir grunnlag for håp og fremtidstro.

Vår hovedkonklusjon er at prosjektet har gitt positive virkninger både for de innsatte som har deltatt og for fengslene.

Denne konklusjonen har likevel noen viktige modifikasjoner.

Det første poenget er knyttet til at de prosjektene vi har undersøkt nærmere, har hatt en utsiling av deltakere. Delvis har det vært en begrensning på å komme inn i prosjektet og delvis har det vært en utsiling underveis. I hovedsak har man rekruttert prosjektdeltakere som er blitt vurdert som motiverte til slik deltakelse. I tillegg har deltakere som åpenbart har sabotert opplegget blitt sluset ut av prosjektet. Vi må derfor understreke at de positive virkningene vi ser, gjelder innsatte som kriminalomsorgen har vurdert som tilstrekkelig motiverte og som også har klart å følge opp prosjektet på en akseptabel måte. Det er derfor ikke grunnlag for å trekke den konklusjonen at disse tiltakene vil ha positive virkninger for alle innsatte og at alle innsatte bør få tilbud om slike reaksjonsformer. Vår undersøkelse gir derimot indikasjoner på at nettopp det at tilbudet har vært forbeholdt de få og utvalgte, har vært medvirkende til at deltakerne har gitt så positive tilbakemeldinger.

Et annet viktig poeng som vi må trekke frem, er at vi har gjennomført undersøkelsen før deltakerne har avsluttet soningen. Vi har derfor data på hva de innsatte tror om fremtiden. De tror at de vil endre sin kriminelle atferd og de har håp og forventninger til at ting skal ordne seg. Disse forventningene retter seg både mot kriminalomsorgen og samfunnet forøvrig. En hypotese kan være at disse forventningene dermed øker fallhøyden. Dersom de ikke blir imøtekommet, er det fare for at de innsatte får en ny og sterkere bekreftelse på at det ikke nytter å endre livet sitt. Det er ikke nok å hjelpe innsatte mens de er i fengsel, det er også nødvendig at det er et tilstrekkelig tilbud etter at de har avsluttet soningen. Utdfordringen for kriminalomsorgen er dermed at man både må kunne følge opp deltakerne mens de er i fengsel og sikre at det blir gitt et helhetlig rehabiliteringstilbud etter avsluttet soning. Vi tror derfor at man skal være forsiktig med å tilby alternative rusreaksjoner dersom man ikke har ressurser til eller

til hensikt å følge opp deltakerne på en slik måte at de forventningene som er skapt, blir imøtekommet.

Arbeidet med denne rapporten har overbevist oss om at det både er vilje og potensial for å gjøre fengslene til bedre rehabiliteringsinstitusjoner for kriminelle. Mange ansatte i kriminalomsorgen har klare forestillinger om hvilke tiltak som virker og hvilke som ikke virker. Likevel mangler man ofte systematisk dokumentasjon og analyser som kan begrunne de ulike tiltakene. Behovet for nærmere forskning på området er derfor stort. Også her synes kriminalomsorgen å stå overfor en stor utfordring.

Innhold

1	Sammendrag.....	3
2	Innledning.....	9
2.1	Bakgrunn.....	12
2.2	Stifinnerprosjektet.....	13
2.3	Hassel fengsel.....	13
2.4	Internasjonal forskning.....	14
2.5	Rusbehandling.....	16
3	Undersøkellesdesign.....	19
3.1	Datainnsamling.....	20
3.2	Analyse.....	23
4	Delprosjektene.....	25
4.1	Ringerrike fengsel.....	25
4.2	Stavanger fengsel.....	26
4.3	Åna Fengsel.....	28
5	Datapresentasjon.....	31
5.1	Rus på dagsorden.....	31
5.2	Forholdet til familien.....	33
5.3	Håp for fremtiden.....	34
5.4	Kriminell aktivitet.....	38
6	Forklaringsmodeller.....	41
6.1	Individuell forklaringsmodell: om å bli sett.....	41
6.2	Tilgjengelighetsproblemer.....	48
6.3	Organisasjonskultur.....	51
7	Refleksjoner over to andre forhold.....	57
7.1	Egne motivasjonsavdelinger.....	57
7.2	Prosjektstyring og prosjektorganisering.....	60
8	Veien videre.....	61
8.1	Suksessfaktorer.....	62
8.2	Helhetlig forskning.....	63
9	Litteratur.....	66
10	Vedlegg.....	69

2 Innledning

St meld nr 27 (1997-98) skisserer følgende visjon for kriminalomsorgen:

Kriminalomsorgen er samfunnets straffegjennomføringsapparat. Straffen skal gjennomføres på en måte som sikrer samfunnet og som gjør at de straffedømte har best mulig forutsetninger for en kriminalitetsfri tilværelse. Arbeidet i kriminalomsorgen skal være preget av rettssikkerhet og høy faglig standard.

Målet er altså at soningen skal bidra til at "de innsatte får best mulig forutsetninger for en kriminalitetsfri tilværelse." Dette betyr at de innsatte i løpet av soningen skal bli bedre forberedt til å møte utfordringene i samfunnet enn de var før de ble idømt straff. For å nå dette målet velger man ulike strategier knyttet bl.a. til utdanning og forskjellige livsmestrings- og påvirkningsprogrammer.

Et av de største problemene for innsatte i norske fengsler er rusbruk. Friestad og Skog Hansen (2004) registrerer at ca 60% av de innsatte har et rusproblem, Skardhamar (2002) konkluderte med at så mange som 75% av de innsatte hadde et slikt problem. Dette slår ut på forskjellige nivåer. Det er et problem for den enkelte innsatte som på grunn av rusbruket i stor grad mister kontroll over sitt eget liv. Mulighetene for å komme seg vekk fra kriminelle aktiviteter er begrenset dersom de, etter at de er kommet i fengsel, fortsatt ruser seg og påføres store utgifter til kjøp av rusmidler og vedlikehold av avhengighet. I tillegg skaper rusbruk risiko for å utvikle både somatiske og psykiske lidelser.

Rusbruk og dets konsekvenser for den innsatte skaper også problemer for fengslet som institusjon, både miljømessig og sikkerhetsmessig. Ressurser som kunne vært brukt bedre, brukes i stedet til å avsløre og straffe et rusbruk som er et like stort når den innsatte kommer ut av fengslet, med alt det innebærer for samfunnet som helhet.

Veien blir kort tilbake til fortsatt rusbruk og ny kriminell aktivitet, noe som gjør det vanskelig å realisere St.meld.27s mål om at "straffen skal gi grunnlag for en kriminalitetsfri tilværelse".

Rusbruk skjer både i selve fengselet og mens den innsatte har permisjon. Dette blir vanligvis påvist gjennom urinprøver som tas etter at en innsatt har vært på permisjon, ved mistanke om rusbruk i fengselet og ved jevnlig tilfeldige stikkprøver.

Urinprøvene kan vise rusbruk som er skjedd for flere dager siden. Etter at en urinprøve er tatt, sendes den til et laboratorium for analyse. Analyseresultatene er klare 2 – 3 uker etterpå.

I prosjektet har man fått tilgang til nye hurtigtester som dekker et spekter av rusmidler. Analysene foretas lokalt og resultatene foreligger umiddelbart. Dette har redusert de negative følgene av den tidligere ventingen på laboratorieresultatene, og er et viktig element i gjennomføringen av alternative reaksjoner.

Når det blir dokumentert rusbruk, har dette normalt gitt grunnlag for å gi den innsatte en form for "tilleggsstraff", gjerne i form av inndraging av privat fjernsyn på cellen for en tid, eller fjerning av oppnådde fordeler. Rusbruk har også ofte medført at den innsatte må bytte til mindre attraktive beboerforhold eller at man blir satt i isolat for en viss tid.

Ved flere fengsler spør man seg om en slik ordning er hensiktsmessig.

Straffereaksjonen kommer ofte opp til en måned etter at aktuell rusbruk har funnet sted. For den innsatte betyr dette at muligheten for å legge forholdet bak seg og endre atferd blir trenert, noe som i sin tur skaper liten motivasjon for slik endring. Innsatte har ofte en dobbeltdiagnose. For disse er rusbruk ofte en selvmedisinering mot angst og andre psykiske vansker. Isolat kan neppe sies å være en hensiktsmessig straffe for denne typen innsatte.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) tok derfor høsten 2004 et initiativ overfor noen fengsler for å få disse til å prøve ut alternative reaksjonsmåter overfor innsatte som ble registrert med brudd på rusbestemmelsene i fengslene. De fire fengslene Åna, Stavanger, Ringerricke og Bastøy, ble med i dette prosjektet.

Tanken er at det innsatte med rusproblemer trenger, ikke er straff, men hjelp. De ulike delprosjektene har forskjellig tilnærming til hvordan oppgaven skal løses. Det er likevel to ordninger som er særlig aktuelle. Det ene er ulike former for **samtaler**,

behandlings- og eller motivasjonssamtaler, enten individuelt eller i gruppe. Ett av fengslene har etablert et tett samarbeid med en behandling sinstitusjon, for å sikre kvaliteten på sitt opplegg. Ett fengsel bruker fengselets sosialtjeneste aktivt, andre satser på å nyttiggjøre seg fengselsbetjentenes kompetanse.

Den andre hovedordningen knytter seg til bruk av **avtaler**. Denne ordningen medfører at den innsatte gjennom en individuell avtale forplikter seg til å holde seg borte fra rusmidler og til å dokumentere dette gjennom jevnlig frivillige urinprøver. Til gjengjeld får så den innsatte etter hvert ulike fordeler gjennom soningen, som vedkommende ikke ellers ville fått. Det dreier seg altså om to ordninger - **behandlings- og gulrotsidologien**. Disse kan kombineres.

De fire fengslene har altså utformet sine prosjekter forskjellig og tilpasset dem til sine lokale forhold. Det betyr at det på mange måter er forskjellige delprosjekter som blir evaluert i denne sammenhengen. Vårt overordnede perspektiv på denne evalueringen har likevel vært å se om slike alternative reaksjonsformer skaper et bedre grunnlag for rehabilitering enn de klassiske reaksjonsformene. Variasjoner i de ulike løsningene som er valgt, gir oss muligheter til å finne ut hva som er de virksomme faktorene i de forskjellige delprosjektene. Slik sett kan forskjeller i de ulike delprosjektene være en fordel.

Slik vi ser det er målsettingen med dette prosjektet tosidig. Den ene målsettingen er rettet mot institusjonene som helhet og innebærer at man med dette prosjektet som verktøy skal redusere innsattes rusbruk. Hvorvidt dette målet nås, blir ikke et sentralt spørsmål i denne evalueringen.

Den andre målsettingen retter seg mot den enkelte deltaker i prosjektet. Målet i denne sammenhengen er å øke motivasjonen blant deltakerne for å løse sitt rusproblem og legge til rette for at de kan gjennomføre en rusfri soning. Fokus i denne evalueringen vil først og fremst være rettet mot målsettingen på det individuelle planet. Indirekte vil likevel denne individuelle tilnærmingen også gi indikasjoner på i hvilken grad målsettingen på det institusjonelle nivå kan oppnås. Tross alt består institusjoner av individer, Hvis prosjektet har virkning, slik at deltakerne reduserer rusbruken eller blir helt rusfri, så er det grunn til å tro at dette

også reduserer rusbruken totalt. Man skal forøvrig ikke se bort fra at teoretisk sett kan redusert bruk blant noen innsatte medføre større tilgjengelighet og forbruk hos andre.

Det sentrale spørsmålet i denne evalueringen blir dermed hvordan dette prosjektet virker inn på deltakerne. Blir deltakerne i prosjektet mer motivert til å gjøre noe med sitt rusproblem gjennom soningen? Vi ønsker her å avdekke i hvilken grad og under hvilke forutsetninger dette er nyttige metoder i arbeidet.

For oss er det også viktig å se om vi kan finne forklaringer på hvorfor resultatet oppfattes som positivt eller negativt.

2.1 Bakgrunn

For oss ser det ut som om det foregår en omfattende utvikling i den norske kriminalomsorgen. Til grunn for dette synes å ligge en form for habiliteringsideologi. Hva som ligger i dette skal vi komme noe nærmere tilbake til siden, men så langt legges til grunn at det handler om å bidra til at de innsatte er bedre forberedt på å møte samfunnet utenfor fengselsmurene enn de var da soningen startet. Det er derfor satt i verk mange nye tiltak. Disse er delvis av universell karakter og rettet mot hele kriminalomsorgen, slik som ordning med kontaktbetjener og fremtidsplaner. I tillegg finnes det i dag en del programvirksomhet i fengslene. Dette er ulike tiltak, gjerne med utgangspunkt i kognitiv psykologi, som har til hensikt å lære opp de innsatte slik at de endrer sin atferd. Denne programvirksomheten får fengslene øremerkede midler til å gjennomføre. Slik programvirksomhet er for en stor grad sentralt initiert. I tillegg synes det også å være en omfattende utviklingsvirksomhet ved de enkelte institusjonene; ikke nødvendigvis ut fra felles ambisjoner om å bidra til at habiliteringsideologien kan realiseres, men for mange ser dette ut til å bli en stadig viktigere faktor. Det settes derfor i verk ulike typer tiltak som for en stor del utvikles på den enkelte institusjon. Til tross for at det på denne måten er en omfattende utvikling av nye tiltak og endrete relasjoner i forhold til innsatte, er det overraskende lite forskning knyttet til hvordan disse tiltakene faktisk fungerer.

Selv innen et så omfattende problem som rusbruk i kriminalomsorgen er det begrenset forskning, selv om dette åpenbart er et tema som en stor del av de ansatte

i kriminalomsorgen er opptatt av. Noen av de prosjektene som har vært gjennomført er blitt evaluert. Dette gjelder særlig Stifinner-prosjektet og Hassel fengsel. Vi skal derfor se litt nærmere på disse to prosjektene.

2.2 Stifinnerprosjektet

Stifinner'n er et samarbeidsprosjekt mellom Oslo fengsel og Tyrilistiftelsen. Tyrilistiftelsen er en behandlingsinstitusjon for avhengige som startet opp i 1980. Samarbeidet med Oslo Kretsfengsel ble etablert fra 1992.

Deltakerne i dette prosjektet får et nokså omfattende tilbud, og målsettingen er at deltakerne skal gå gjennom tre faser

Fase 1 er et tilbud mens deltakerne fortsatt er i fengsel, i en egen avdeling. Etter 3-4 måneder går de over til neste fase, som er en kombinasjonsfase. Deltakerne får behandling ved Tyriliseret, men bor fortsatt i fengselet. Også denne fasen er ideelt på 3-4 måneder. Etter disse to fasene overføres den innsatte fullt ut til Tyrilistiftelsen og gis et tilbud ved en av stiftelsens enheter.

Dette tilbudet har fått mye oppmerksomhet, bl.a. fordi prosjektet 1995 ble presentert gjennom en dokumentarfilm. Det har også vært gjennomført flere evalueringer av prosjektet. Resultatene viser at prosjektet langt på vei må karakteriseres som vellykket, selv om det også er kommet fram noe kritikk.

2.3 Hassel fengsel

Hassel fengsel er et åpent fengsel. Opprinnelig var dette en statlig spesialskole for elever med store lærevansker. Da skolen ble nedlagt, ble den omgjort til et åpent fengsel. Mange av de ansatte fra spesialskolen gikk da over i stillinger som fengselsbetjenter. I tillegg til et personale med utdanning som sosialarbeidere, lærere og spesialpedagoger overtok fengselet også det ideologisk faglige grunnlaget fra spesialskolen.

Alle de 26 innsatte ved Hassel har rusproblemer, og fengselet har som sin sentrale målsetting å hjelpe de innsatte til å få kontroll over dette misbruket. På mange måter

fremstår derfor dette fengselet mer som en behandlingsinstitusjon enn som et ordinært fengsel. Fengselet bygger sin aktivitet på virksomhetsteori (Øiestad 2005). Denne teorien bygger på at mennesker utvikler seg først og fremst gjennom å gjøre nye ting, eller gjøre ting på en ny måte. Aktivisering av de innsatte er derfor en viktig strategi for Hassel.

Tilbudet har vært evaluert to ganger (Hammerlin & Kristoffersen 1998, Øiestad 2005). Begge evalueringene viser at de innsatte også flere år etter at de har avsluttet soningen er positive til det tilbudet de fikk på Hassel. Det er særlig fire forhold som de tidligere innsatte trekker frem som positivt (Øiestad 2005):

- Aktivisering
- Respekt og tillit mellom innsatte og ansatte
- Sosialt fellesskap
- Utviklingsmuligheter og mestring

Sammenlignet med andre fengsler, fremstår Hassel som en spesiell institusjon. Dette gjør Hassel viktig for dette prosjektet. Fordi Hassel er så forskjellig fra andre fengsler, er det interessant å se nærmere på om vi kan finne igjen de samme virkningene ved andre fengsler og om erfaringene fra Hassel kan brukes til å forstå det vi ser der.

2.4 Internasjonal forskning

Også internasjonalt er det begrenset med forskning knyttet til feltet rusbruk og kriminalomsorg, men det er likevel tydelig at det også internasjonalt gjennomføres mange ulike prosjekter for å finne nye måter å forholde seg til problemet på.

Vi skal i denne sammenhengen trekke frem resultatene fra to amerikanske undersøkelser.

Inciardi, Martin & Butzin (2004) har analysert hvilken virkning etableringen av et terapeutisk samfunn i et fengsel har for de innsattes rusproblemer og kriminell aktivitet 5 år etter at de hadde avsluttet soningen. Konklusjonen deres er at de som

har vært gjennom behandling og som har deltatt i en oppfølging etter soningen, har omtrent dobbelt så stor sjanse for å være rusfrie og for å ha unngått nye arrestasjoner, som de som ikke har deltatt i et slikt opplegg. Definisjonen på rusfrihet er i denne sammenhengen knyttet til analyser av urinprøver.

Konklusjonen deres er derfor at behandling av rusproblemer i fengsel har virkning både for deltakernes forhold til rusmidler og for om de siden forsetter sin kriminelle løpebane

I en annen artikkel analyserer Turley & al. (2004) et noe mindre omfattende program. Her er det innsatte med forholdsvis korte dommer (1 – 12 mndr.) som gjennomgikk et 60-90 dagers behandlingsprogram. Behandlingsprogrammet bygget på AA's 12 stegs-program. Virkningen ett år etter soningen var avsluttet viste også her at nesten dobbelt så mange deltakere hadde holdt seg borte fra kriminell aktivitet som ikke-deltakerne.

Begge disse undersøkelsene bygger på en avgrenset gruppe deltakere, den første nesten 500, den andre under 100. Undersøkelsene gir heller ikke noen analyse av hva som er de virksomme elementene i prosjektene. Som i Norge bygger disse amerikanske prosjektene på frivillighet fra de innsatte. Vi kan derfor ikke utelukke at det er de innsattes motivasjon for å delta i prosjektene som er avgjørende for de beskrevne resultatene. Selv om deltakernes motivasjon er en viktig faktor, forutsetter vi likevel at motivasjonen ikke i seg selv er nok og at resultatene ikke kunne oppnås uten at de innsatte fikk hjelp gjennom prosjektene.

Selv om det således er begrenset dokumentasjon på at innsatte som får hjelp til å kontrollere sitt rusproblem reduserer sin kriminelle aktivitet, er det grunnlag for å tro at tiltak som hjelper mot rusproblemer også har betydning for kriminell tilbakefallsprosent.

2.5 Rusbehandling

I NOU 2003:4 "Forskning på rusmiddelfeltet" gjennomgås både norsk og internasjonal forskning innen rusmiddelfeltet. Her inndeles tiltakene i forebyggende tiltak, behandling og skadereduserende tiltak.

Et fengsel er normalt ikke en behandlingsinstitusjon. Likevel er det vanskelig å se at de tiltakene vi har sett på kan karakteriseres som forebygging eller skadereduksjon. Vi mener derfor at en del av de resultatene som gjelder for rusbehandling generelt, også kan gjelde for de tiltakene vi ser nærmere på i denne rapporten.

Vi legger til grunn at rusbehandling er et samspill mellom situasjon, individer og tiltak. Det betyr at vi ikke tror at det finnes en generell metode som kan brukes til å løse rusavhengighet uavhengig av disse faktorene. Vi fikk i vår undersøkelse tidlig entydige tilbakemeldinger på at prosjektet ble oppfattet som en suksess. Intensjonene våre har derfor i like stor grad vært å finne noen svar på *hvorfor* man var så fornøyd med prosjektet, som å finne ut *om* man var fornøyd.

I dette prosjektet har fengslene valgt ulike måter å gjennomføre prosjektet på. Det ble derfor tidlig klart for oss at det ikke var de konkrete tiltakene som var avgjørende, men derimot noen mer underliggende prosesser. På bakgrunn av gjennomgang av en omfattende faglitteratur trekker Johnsen (1995) følgende konklusjoner om nytten av behandling:

- Det er ikke én enkelt behandlingsmetode som er effektiv for alle personer med rusmiddelproblemer.
- En rekke studier av ulike grupper har vist at behandling i institusjon ikke gir bedre resultater enn poliklinisk behandling.
- Noen av de beskrevne behandlingsmetoder har gitt bedre behandlingsresultater enn andre behandlingsmetoder og ført til bedre livskvalitet enn ingen behandling i det hele tatt.

- Kortvarig, motiverende rådgivning kan være effektivt sammenlignet med ingen behandling. Disse behandlingsmetodene kan være kostnadseffektive sammenlignet med omfattende og intens behandling.
- Behandling av andre problemer enn rusmiddelproblemet kan forbedre behandlingsresultatet.
- Egenskaper ved terapeuten har betydelig innvirkning på behandlingsresultatet.
- Behandlingsresultatet påvirkes av samspillet mellom en rekke faktorer som pasientens motivasjon for behandling, pasientens sosiale situasjon etter endt behandling, egenskaper ved individet som søker behandling og type rusmiddelproblem.
- Pasienter som behandles for sine rusmiddelproblemer vil oppnå høyst forskjellige behandlingsresultater med hensyn til rusmiddelbruk.
- Det er stort frafall av pasienter i behandlingstiltakene for stoffavhengige, hvilket sannsynligvis har sammenheng med graden av psykiatrisk sykелighet.

De pasientene som reduserer rusmiddelbruken betydelig eller som blir rusfrie, vil som oftest oppleve forbedringer på flere områder,. Dette gjelder særlig hvis perioden med betydelig redusert forbruk blir langvarig.

Denne gjennomgangen synes å underbygge vår påstand om at det er samspillet som er avgjørende for behandlingsresultatet.

3 Undersøkellesdesign

Vi har fra våren 2005 deltatt i fellesmøtene mellom Kriminalomsorgens sentrale forvaltning og de fire fengslene. Ved Åna Fengsel har vi også bidratt inn i den lokale prosessen ved å være faglig deltaker ved et internt erfaringsseminar. Vi har dermed både fått innsyn i en del av de drøftingene og begrunnelsene som har ligget til grunn for utforming av de ulike tiltakene i dette prosjektet. I noen tilfeller har vi også aktivt deltatt i disse drøftingene. Ut fra vårt ståsted har det vært en fordel at vi på denne måten har fått et godt innblikk i hvordan de som har utformet prosjektet har tenkt og arbeidet.

Selv om vi ser at det av denne grunn kan stilles spørsmål ved vår objektivitet, legger vi derfor til grunn at aktiv deltakelse fra forskernes side både kan bidra til at selve prosjektet får bedre kvalitet enn det ville hatt ellers, og at evalueringen bygger på en bedre innsikt i de ulike formelle og uformelle valg som det har vært nødvendig å foreta underveis.

Rent generelt stiller vi oss også kritisk til om det faktisk er mulig å være helt objektive som forskere. Vi har alle vår bakgrunn og forestillinger å forholde oss til. Maxwell (1996) anbefaler derfor at man som forskere klargjør sitt eget ståsted i forhold til det prosjektet man skal forske på.

Vi som står bak denne rapporten er begge samfunnsvitere. Vår kontakt med fengselsvesenet er forholdsvis begrenset, men høgskolen har i en del år hatt et samarbeid med Bastøy fengsel, først og fremst i forbindelse med kompetanseheving av ansatte. Vi har også stått sentralt i arbeidet med å utvikle det nasjonale opplæringsprogrammet for kontaktbetjenter og et sosialkognitivt program vedrørende kvinner i fengsel. Parallelt med den foreliggende evalueringen har vi veiledet og evaluert opplæringsprosjektet "Pappa i fengsel" ved Bastøy fengsel.

Ved den avdelingen av Høgskolen vi arbeider ved, har vi omfattende etter- og videreutdanningsvirksomhet knyttet til bl.a. rusproblematikk, psykisk helsearbeid, dualproblematikk rus/psykiatri og anvendelse av individuell plan i (re)habiliteringsarbeid.

Vårt generelle utgangspunkt er at endringsarbeid realiseres best gjennom frivillighet og motivasjon, ikke ved tvang og trussel om økt straff (Kaufmann & Kaufmann 2003). Vi innser likevel at den kunnskapen vi har om endringer i organisasjoner og opplæringsinstitusjoner ikke uten videre kan overføres til det som skjer i så lukkede institusjoner som et fengsel. Tross alt er utgangspunktet at ingen er i fengsel frivillig. Vår tilnærming til denne evalueringen var dermed først og fremst bygget på åpen problematisering i forhold til hvordan rehabiliterings-/habiliteringsstrategier kan utformes i et fengsel. Vi hadde ingen forhåndshypotese som vi ønsket å bevise, men nærmet oss saksfeltet med mottakelighet for hva vi ville finne.

Selve designet av denne undersøkelsen har til en viss grad vært preget av at vi ikke ville binde oss til en klar forventning og hypotese om hva vi ville finne.

3.1 Datainnsamling

Datainnsamling kan skje på ulike måter. Felles for dem alle er imidlertid at de har både styrker og svakheter. Vi tar utgangspunkt i skillet mellom intensiv og ekstensiv forskningsdesign (Danermark & al 2003). Med **intensivt forskningsdesign** mener vi forskningsopplegg som har som mål å finne ut særpreg ved en eller flere gitte prosesser. **Ekstensivt design** derimot er forskningsopplegg der man først og fremst prøver å finne likheter, ulikheter og andre former for mønster i en gitt populasjon. I denne sammenhengen legger vi til grunn at evalueringen bør bygge på et intensivt design, slik at vi kan få best mulig innsikt i hva som virker og hva som ikke virker i de prosjektene som er gjennomført.

Normalt forbindes ekstensivt forskningsdesign med kvantitative forskningsmetoder, mens intensivt forskningsdesign ofte knyttes sammen med kvalitative forskningsmetoder. Vi er likevel av den oppfatning at alle datainnsamlingsmetoder gir ny innsikt og kan benyttes. Hvilke metoder som skal nyttes, vil dermed bli en avveining i forhold til flere hensyn. En del kvantitative datainnsamlingsmetoder, som f.eks. spørreskjema, kan bearbeides raskt og presist gjennom dataprogram. Problemet er bare at disse er best egnet til å gi avgrensede tilbakemeldinger på

konkrete hypoteser. En del kvalitative metoder, som f.eks. intervjuer, kan gi grunnlag for god innsikt i respondentens opplevelser og tanker, men dette er en metode som kan være svært ressurskrevende og gi små generaliseringsmuligheter.

Sett med våre øyne var det derfor være et mål å benytte metoder som er mest mulig kostnadseffektive, samtidig som vi opprettholdt det intensive forskningsdesignet.

Det syntes å være to aktuelle strategier for hvordan evalueringen kunne gjøres. Den ene strategien er en **før/etter-analyse**; en sammenligning av situasjonen til deltakerne i prosjektet med situasjonen deres før de fikk tilbud om å være med i prosjektet i forhold til etter at de hadde vært med. Problemet var bare at prosjektene allerede var satt i gang før vi kom inn. Vi hadde derfor ikke disse før-dataene. Dette kunne vi løse ved å intervjuer deltakerne og spørre dem om hvordan situasjonen var før og hva som hadde endret seg etter at de kom med i prosjektet. Dette skapte igjen nye utfordringer: Prosjektet har gitt deltakerne muligheter for bedre soningsforhold; det betyr at deltakerne hadde personlig interesse av å fremstille prosjektet som vellykket. I tillegg er det slik at en viss form for minneforskyvning gjør at det ikke er sikkert at deltakerne hadde like presise beskrivelser av hvordan det var før som de har i forhold til dagens situasjon.

Alternativet var å sammenligne deltakerne med ikke-deltakere for å se om det var forskjeller mellom disse gruppene. Også dette er en løsning som kan ha mangler fordi vi ikke vet om gruppene var like i utgangspunktet. De som er trukket inn i prosjektet, kan ha vært spesielt motiverte til å gjøre noe med sitt rusproblem, eller det kan være at fordi prosjektet bare har rekruttert personer som har dokumentert brudd på regelen om forbud mot rusmidler, representerer deltakerne i prosjektet spesielt tunge rusbrukere.

Begge disse løsningene, **sammenligning før/etter** og **sammenligning deltaker/ikke-deltaker**, har altså svakheter. Løsningen ble derfor å kombinere disse strategiene. Gjennom intervjuer med en del av deltakerne har vi fått frem viktige beskrivelser av hvordan disse så på prosjektet. På bakgrunn av dette kunne vi utvikle noen hypoteser om hvordan prosjektet har virket. Disse hypotesene har vi så testet ved å lage en spørreundersøkelse. I alt har vi gjennomført intervjuer med 8 innsatte. Vi har også hatt intervjuer med prosjektledelsen ved tre av fengslene.

Spørreskjemaene var ment å gå til alle de som var deltakere i prosjektet. Dessverre var ikke dette mulig å få til. Dette skyldes bl.a. en omfattende rettssak i Stavanger, som gjorde at de innsatte i dette fengselet ikke lenger var representative for den gruppen innsatte som deltok i prosjektet. Spørreskjemaet er derfor bare brukt på deltakere og en kontrollgruppe ved Åna og Ringerricke fengsler. I alt er det 22 personer som har svart på spørreskjemaet, 9 deltakere og 13 ikke-deltakere.

Vi har altså intervjuet åtte innsatte, fire av disse ved Ringerricke, to i Stavanger og to i Åna fengsler. Vi har også intervjuet prosjektledelsen ved de samme fengslene. For å kunne sette prosjektet inn i en større sammenheng er kontaktpersonen i Kriminalforvaltningens sentrale forvaltning også intervjuet. Vi har allerede pekt på at et norsk fengsel skiller seg ut fra de andre når det gjelder rusomsorg. Hassel fengsel fremstår i like stor grad som en behandlingsinstitusjon som et fengsel. Vi har derfor også intervjuet faglig leder ved dette fengselet for å kunne ha en referanseramme til den virksomheten som drives der.

Alle intervjuene er tatt opp på bånd, men bare de delene vi har ønsket å bruke i rapporten er transkribert. Det betyr at analysene av intervjuene har foregått fra lydfiler, en løsning som Kvale (1998) beskriver som god.

Spørreskjemaet er behandlet både i statistikkprogrammet SPSS, og i med Excel-regneark.

Dataene som ble samlet inn kan grupperes i tre:

- Bakgrunnsvariabler
- Deltakelsesvariabler
- Resultatvariabler

Bakgrunnsvariabler er data som beskriver de kjennetegnene som begge gruppene hadde før prosjektet startet opp. Disse kan brukes til å se nærmere på i hvilken grad de ulike deltakerne/avdelingene var like og/eller ulike i utgangspunktet. Dette er i denne sammenhengen egentlig ikke verken avhengig eller uavhengige variabler. Likevel vil det være slik at dersom disse bakgrunnsvariablene er ulike så må det testes om disse kan fremstå som uavhengig variabler.

Deltakelsevariabelen (har deltatt/har ikke deltatt) er den sentrale uavhengige variabelen. Det er denne som resultatvariablene skal testes opp mot.

Resultatvariablene vil delvis bygge på prosjektets målsettinger, og delvis på de resultatene vi kommer frem til gjennom den induktive undersøkelsen. Hypotesen er at disse variablene er blitt påvirket av deltakelsen i prosjektet. Disse variablene vil dermed være de avhengige variablene.

3.2 Analyse

Disse dataene har gitt oss grunnlag for å gjennomføre en del analyser.

Alle intervjuene ble tatt opp på bånd. Alle intervjuene er tatt opp med digital opptaker og de digitale lydfilene er analysert ved å lytte på disse fra en pc. Ingen er skrevet ut i sin helhet, men vi har hørt gjennom opptakene og har skrevet ut en del av de partiene der vi har spesielt interessante uttalelser. Det betyr at de stedene der vi presenterer sitater, er det direkte sitater fra hva informanten har sagt (vi har riktignok foretatt en forsiktig redigering blant annet for å fjerne identifiserende utsagn).

På grunnlag av analysene har vi både trukket selvstendige konklusjoner og utviklet hypoteser som vi har prøvd å teste gjennom spørreundersøkelsen.

Underveis i datasamlingen oppsto det en del problemer som gjorde at vi ikke helt fikk gjort datasamlingen slik vi ønsket. Bastøy fengsel fikk vansker med å gjennomføre prosjektet slik som planlagt. Det har medført at vi ikke har fått noen data derfra og at dette fengselet derfor ikke er en del av denne undersøkelsen.

I forbindelse med en større rettssak og omfattende sikkerhetsopplegg rundt denne og de innsatte, så ble situasjonen vesentlig endret for Stavanger fengsel underveis. Vi fikk likevel gjennomført intervjuer med 2 innsatte og prosjektledelsen før disse endringene trådte i kraft. De innsatte var etter disse endringene ikke lengre

representative for de ordinære innsatte i Stavanger fengsel og vi valgte derfor å la spørreundersøkelsen ved dette fengselet gå ut.

Ringerrike fengsel avsluttet sin deltakelse i prosjektet allerede våren 2005. Før dette skjedde klarte vi å få intervjuet både prosjektledelsen og 4 av deltakerne i prosjektet. Selv om disse deltakerne for en stor del var overført til annen soning (annet fengsel eller § 12) så fikk vi inn utfylte spørreskjema fra 4 av deltakerne og fra en kontrollgruppe på 6 personer.

Ved Åna fengsel gjennomførte vi intervjuer både av prosjektledelsen og av 2 innsatte. I tillegg ble det gjennomført en spørreundersøkelse der 5 deltakere og en kontrollgruppe på 7 deltok. Deltakere både til intervjuer, til spørreundersøkelsen og i kontrollgruppene ble valgt ut av prosjektledelsen ved de tre fengslene.

Dette betyr at vi fra de tre fengslene som vi har data fra har intervjuer med prosjektledelsen og med i alt 8 innsatte ved disse fengslene. Spørreundersøkelsen ble dermed bare gjennomført ved to av fengslene. Vi fikk altså ikke så stort datagrunnlaget som vi kunne ha fått.

Selv om det kan stilles spørsmål både ved utvelging av informanter og gjennomføring av datasamlingen ellers, så legger vi likevel til grunn at vi de dataene vi har gir oss en del klare svar på hvordan dette prosjektet har fungert. Vårt metodiske utgangspunkt har vi hentet fra kritisk realisme (Danemark & al 2003). Vi tar også utgangspunkt i Brox (1997) sin understreking av at mennesker har egen fri vilje og derfor ikke handler systematisk i tråd med gitte naturlover. De data vi tar utgangspunkt i gir derfor grunnlag først og fremst for å forklare det vi har sett hos våre informanter. I den grad vi mener at de resultatene vi finner er generaliserbare, vil vi først og fremst foreta en teoretisk generalisering. Det vil altså være teoretisk innsikt som bidrar til å gi spådommer om hvordan tilsvarende prosjekter vil fungere i fremtiden, ikke en akkumulering av de tall vi har kommet frem til. De mangler ved datasamlingen som vi ser, anser vi derfor ikke som noe problem for de konklusjoner vi kommer til å trekke.

4 Delprosjektene

Vi har allerede pekt på at de fire fengslene har utformet sine prosjekter forskjellig. Ut over den overordnede målsettingen, har KSF lagt en del mindre føringer for hvordan fengslene skulle utforme prosjektet. Hvert fengsel har derfor utformet sitt delprosjekt på grunnlag av lokale rammebetingelser som økonomi, fysiske forhold og personalressurser. I dette kapitlet skal vi gi en kortfattet presentasjon av de ulike delprosjektene. Noen av disse forskjellene vil siden bli trukket frem og diskutert videre siden.

4.1 Ringerrike fengsel

Dette fengselet har laget et forholdsvis ambisiøst opplegg. Det sentrale i opplegget er en gruppe innsatte som følges opp både i form av ulike former for individualsamtaler og gruppeaktiviteter. Prosjektet har vært gjennomført av sosialleder og en fengselsbetjent.

Utgangspunktet er her som i de andre delprosjektene at delprosjektet skal rekruttere innsatte hvor det er blitt registrert rusbruk. I dette tilfellet satte man i gang prosjektet med en grunnstamme på 4 personer. Dette var personer med kjente rusproblemer, men tilbudet om deltakelse i delprosjektet var ikke en reaksjon på at man hadde avslørt rusbruk akkurat da. Deltakergruppen ble siden utvidet med en som følge av registrert rusbruk.

Ved dette fengselet har man valgt et tilbud med faste rammer. Det betyr at de innsatte normalt får oppfølging en gang i uken. Hver annen uke er det individuelle samtaler mellom den innsatte og en av prosjektlederne og de mellomliggende ukene er det gruppesamtaler som ledes av den ene prosjektlederen.

Det finnes i dette delprosjektet i alt 6 former for slike individuelle samtaler.

Utgangspunktet er en avklaringsamtale der man også gjennomfører en test/registrering av den innsattes forhold til rusmidler. I tillegg til denne testen er det

også utarbeidet en intervjuguide for en samtale på ca 1,5 timer, der man prøver å avklare hvorvidt den innsatte er motivert og egnet for å delta i prosjektet.

De faste samtalene hver annen uke er det også utarbeidet egen intervjuguide til. Det vi si at det er oppfølgingssamtaler individuelt hver annen uke og gruppesamtaler som det også er laget en fast mal for de andre ukene.

I tillegg til dette er det utarbeidet maler for en bevisstgjøringsamtale som skal gjennomføres innen 2 virkedager med deltakere hvor det blir avslørt rusbruk. Det er lagt opp til at deltakerne kan få ekstrasamtaler dersom de har behov for dette for å kunne motvirke eventuelle sprekker. Ved avslutning, i praksis overføring til annen soning, gjennomføres det en sluttsamtale der målsettingen både er å gi og å få tilbakemeldinger.

Det er i dette delprosjektet utarbeidet en egen håndbok med en omfattende dokumentasjon. Intensjonene var å utvide prosjektet slik at man i løpet av våren 2005 hadde et tilbud til 8 innsatte og at man i løpet av høsten 2005 utvidet dette til i alt 16 innsatte. En forutsetning for dette skulle også være at man utvidet gruppen ansatte som deltok i prosjektet med 1-2 betjenter.

Kostnadene ved å utarbeide og gjennomføre dette delprosjektet har vært nokså omfattende og siden det ikke har vært gitt særskilt tilskudd til de fengslene som har deltatt i dette prosjektet, har Ringerrike fengsel ikke sett seg i stand til å videreføre prosjektet etter en prøveperiode første halvår av 2005.

Ringerrike fengsel gjennomførte selv en avgrenset evaluering av prosjektet før de avsluttet det. Resultatene derfra bekrefter i stor grad de resultatene vi har funnet.

4.2 Stavanger fengsel

Dette fengselet legger først og fremst opp til individuelt rettede tiltak. Det er oppfølging av den enkelte som er det sentrale i dette delprosjektet. Fengselet har satt av ressurser til en 70% stilling som prosjektleder.

Ved positiv rusprøve, har prosjektleder en samtale med den aktuelle personen. Hvis vedkommende innrømmer rusbruk og rusproblemer, så vurderer prosjektleder om vedkommende er aktuell for å gå inn i prosjektet. Det er ikke noen automatikk i at de innsatte får delta i prosjektet. Det er bare de som prosjektleder vurderer som motiverte som får delta i prosjektet.

Deltakerne får to tilbud: faste samtaler med prosjektleder en gang i uken og samtaler etter behov. Det betyr at når den innsatte som er med i prosjektet føler behov for en samtale, enten det skyldes russug eller andre problemer, så er det bare å ta kontakt med nærmeste betjent som vil ta kontakt med prosjektleder. Hun kommer så snart hun har anledning, det er ofte svært raskt.

Samtalene trenger ikke ha noe fast innhold, men det viktige er å være tilgjengelig for de innsatte. Likevel legger prosjektleder opp til at samtalene skal bevisstgjøre de innsatte på at de må gjøre noe med sitt rusproblem. Fokus er på at å være rusfri er et bedre liv enn å være ruset.

En viktig strategi for fengselet er at de innsatte skal oppleve at de har fordeler av å være rusfrie og deltakere i prosjektet. De viktigste fordelene er at ytelser gir gjenytelser. Det vil si at dersom en innsatt går inn på en avtale om regelmessige testing, så er det mulig å få fordeler i form av fremstillinger eller tilsvarende som det ellers ikke hadde vært grunnlag for. I tillegg er det slik at de som deltar i prosjektet også har større muligheter til å beholde opparbeidede fordeler selv om de sprekker.

En del av deltakerne i prosjektet har ikke klart å holde seg helt rusfrie, men det er fengselets oppfatning at de ruser seg mindre enn tidligere.

Hvis en av de som er med i prosjektet blir registrert med positiv urinprøve, blir dette normalt bare rapportert til prosjektleder som forholder seg til dette. Dersom slike sprekker gjentar seg, vil saken likevel bli overført til rådsmøtet som tar stilling til om vedkommende skal forbli i prosjektet eller om det skal tas i bruk andre reaksjonsformer.

4.3 Åna Fengsel

Prosjektet kalles **ALTER** og har som målsetting å tilby alternative og hensiktsmessige tiltak for innsatte som ruser seg i fengselet. Målet er redusert behov for rusmidler og rusbruk blant de innsatte.

Prosjektet har et enkelt design med hovedvekt på grundig inntakssamtale, en ALTER-avtale som samstemmes med eventuell framtdsplan og individuelle oppfølgings- eller innskjerpingssamtaler etter behov.

Inntak i prosjektet kan skje når det foreligger positiv urinprøve, anbefaling fra førstebetjent og kontaktbetjent, positiv Rådsmøteuttalelse og godkjenning av inspektøren.

Det legges vekt på motivasjon og muligheter for å sette i gang prosesser hos den innsatte. Hvis disse to tingene ikke er til stede, gis tradisjonelle reaksjonsformer og ikke ALTER-avtale. Kontrastene er store på Åna. Dette gir tilsvarende store muligheter når det gjelder privilegier og belønning. Det er langt mellom å være underlagt streng kontroll inne og å bli betrodd arbeid ute i det fri. Det er også stor forskjell på ei køye på et firemannsrom og å ha sitt eget på enerom ved en motivasjonsavdeling. Forpliktelsene som gjøres i avtalen skal være gjensidige. Fengselet tar ansvar for å følge opp de lovnader og forpliktelser det har gått inn på. Den innsatte avkreves på sin side normal, akseptabel atferd, regelmessige urinprøver og eventuelt andre forhold nevnt i kontrakten.

Avtalene har normalt hatt et omfang på 3 mnd. Fra november 2004 til november 2005 har det blitt inngått 23 avtaler og 22 innskjerpingssamtaler.

Samtalene har blitt gjennomført av et fåtall av de ansatte. Ressursbruken har vært forholdsvis liten i prøveperioden.

Ved oppstart var målet så høy grad av integrering i den øvrige virksomheten som mulig. Dette har vært vanskelig å få til. ALTER har i stor grad blitt et særprosjekt i organisasjonen. Det har vært vanskelig å få spredt virksomheten til flere enn de 2 – 3

personene som har hatt ansvar for driften. Oppsplittede ansvarsforhold og de ansattes turnusordninger er vesentlige årsaker til dette.

Åna Fengsel har mot slutten av prosjektperioden gjennomført eget internt erfaringsseminar hvor disse forholdene ble satt på dagsorden. Ut fra dette har det kommet forslag til framtidig forbedret struktur. Der er ansvarsforhold, rutiner og inntrekking av flere ansatte i prosessen vektlagt.

Samarbeidspartnere utenfor fengselet har det vært lite av. Man hadde ambisjoner om å få til en veiledning fra Rogaland A-senter, men dette ble skrinlagt av praktiske og økonomiske grunner. Samarbeid ut til kommuner forekommer, men blir først aktivisert når hver enkelt innsatt jobber med sin framtidsplan. Internt fagseminar ble gjennomført i faglig samarbeid med Høgskolen i Østfold.

5 Datapresentasjon

Utdyper vi resultatene fra spørreundersøkelsen med det vi fikk frem gjennom intervjuene, ser vi flere interessante forskjeller mellom deltakere og ikke deltakere.

5.1 Rus på dagsorden

Flere forskere (se for eksempel NOU 2003:4 "Forskning på rusmiddelfeltet") peker på at bevisstgjøring omkring eget rusbruk kan virke motiverende og føre til at rusbrukere ønsker å gjøre noe med sitt forhold til rus. Ved Ringerrike fengsel ble deltakerne i prosjektet kartlagt før de kom inn i dette. De innsatte gir tilbakemelding på at en slik kartlegging og tilbakemelding på denne, var nyttig. I vår undersøkelse sier ca ¾ av deltakerne at rusbruken er så omfattende at det er et problem for dem.

Likevel får vi i intervjuene tilbakemeldinger som:

"Jeg har alltid vært åpen på at jeg er en rusmisbruker – unntatt i fengselet – det er det eneste stedet jeg ikke har kunnet snakke åpent om mine egne problemer. Det at vi nå kan fokusere og snakke om problemet mitt er en kjempefordel."

"I fengselet er det en viss dobbeltholdning – man snakker stygt om rusmisbrukere og vil egentlig ikke innrømme at man er en slik selv, men når det kommer til stykket, så er alle interessert dersom det er noe rus tilgjengelig. "

"Rusmisbruket er en sykdom, dette er måte å ta dette på alvor i stedet for straff"

"Før var rusen en venn, reaksjonen en uvenn. Nå er det omvendt"

"Bedre å ta tak i problemet, enn å gi reaksjoner som bare gjør det verre"

Det synes som et viktig utgangspunkt for dette prosjektet er at det nærmer seg rusbruk i fengselet på en annen måte enn ellers. Den ordinære tilnærmingen er at rus er ulovlig – rusbruk skal straffes. Den nye holdningen er at rusbruk er et problem,

både for den enkelte og for kriminalomsorgen. Dette er et problem vi må prøve å finne løsning på – i fellesskap. En slik tilnærming oppleves, i alle fall fra de innsatte, som ny. Denne overgangen fra rus som et disiplinærproblem til rus som et problem som det skal jobbes med for å løse, skaper en annen tilnærming enn tidligere. Til tross for at de ulike delprosjektene er svært ulike, synes det som deltakerne uansett oppfatter det som om kriminalomsorgen går fra å si: ”du har et rusproblem – det skal vi straffe deg for” til å si at: ”du har et rusproblem – det skal vi hjelpe deg til å løse”.

Dette kommer også frem i intervjuene:

”Viktig at du har mulighetene for å få luftet tanker – før så var det slik at når du hadde en dårlig dag, så skaffet du deg rus og tok en trip – nå har du muligheten til å be om en samtale – det hjelper faktisk.”

”Det har ordinært vært så lang avstand mellom fengselet og meg at det har vært umulig å diskutere rusproblemer mens man sitter inne. Min og fengselsvesenets verdene er to helt forskjellige verdener. Nå kan man i alle fall møtes og man blir ikke straffet for å være ærlig. Du blir ikke straffet, og selv om det er behageligere og måtte møte problemet i samtaler og gruppe, så er det ikke en enkel måte å slippe unna rusbruken.”

”Prosjektet har også vært et sted der man kan lufte sine frustrasjoner, både i forhold til rus, fengsel generelt og andre problemer som man er opptatt av.”

”Det er ved en sprekk man trenger noen, har behov for en samtale”

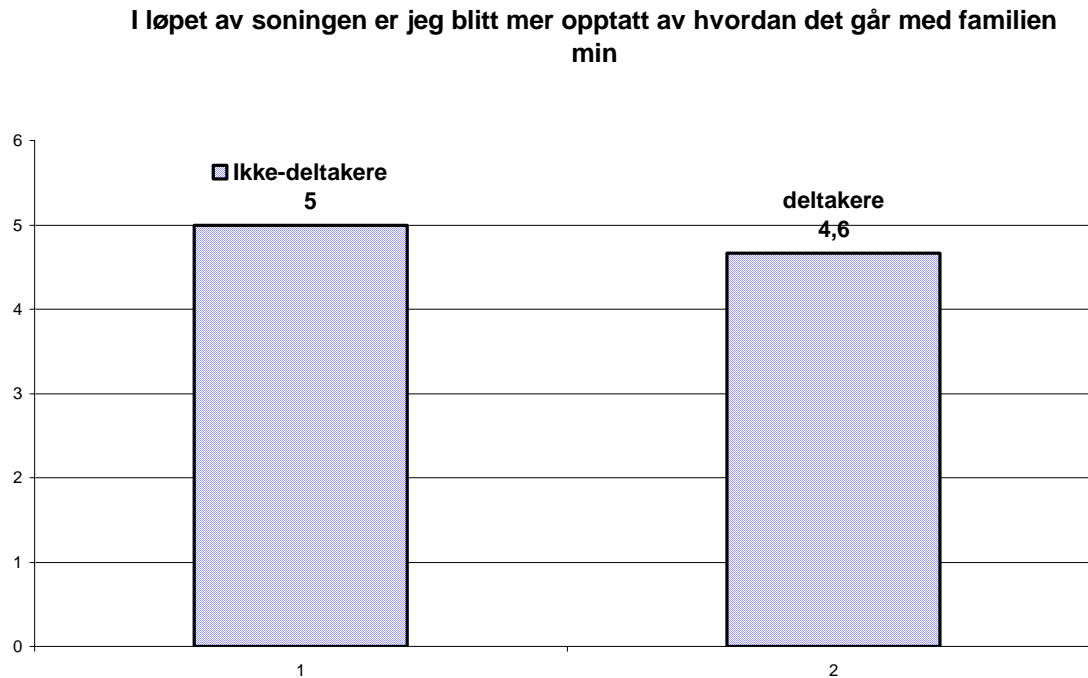
Denne endringen ligger tilsynelatende i bunn for en helt ny relasjon mellom deltakerne og kriminalomsorgen. Vi skal nå gå videre og se nærmere på hvordan deltakerne i dette prosjektet skiller seg ut fra ikke-deltakere.

De temaene vi skal se nærmere på er

- Forholdet til familien
- Håp for fremtiden
- Fremtidig kriminalitet

5.2 Forholdet til familien

Vi begynner med å trekke frem et forhold der vi ikke finner forskjell mellom deltakere og ikke deltakere.

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

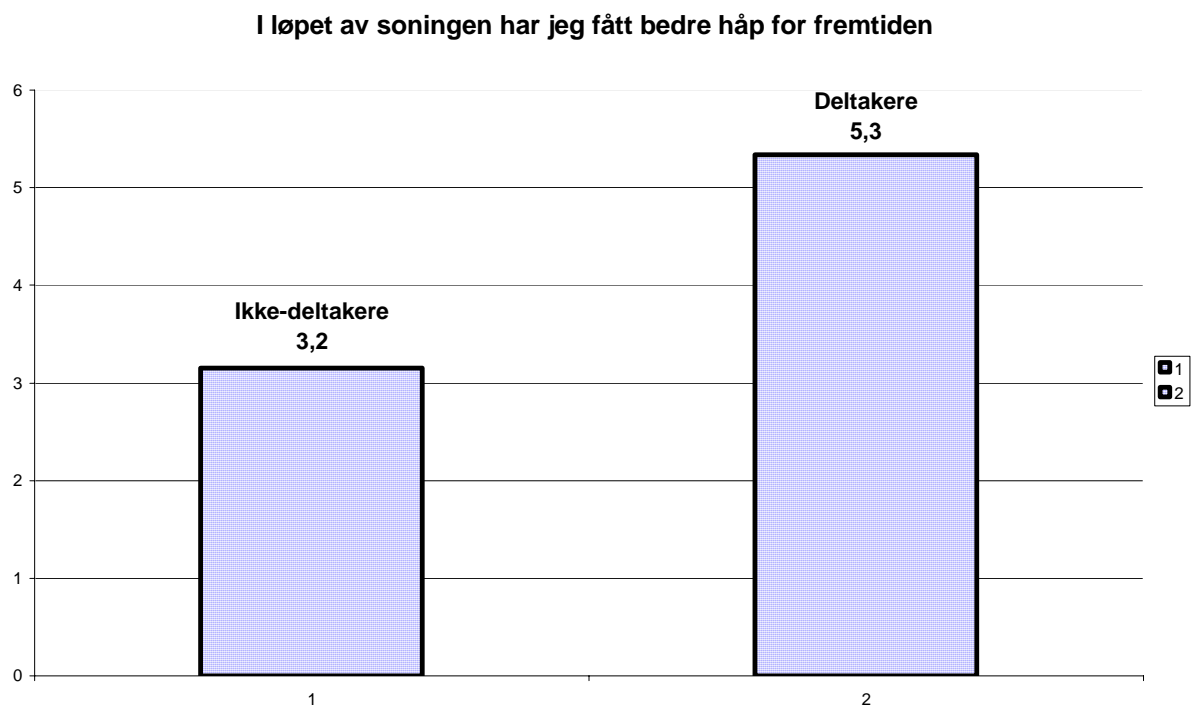
Denne tabellen viser at veldig mange av de innsatte, uansett om de deltar i prosjektet eller ikke, blir mer opptatt av familien sin når de sitter inne. Hva dette skyldes vil i denne sammenhengen bare bli spekulasjon, vi skal derfor la det spørsmålet ligge her. Andre undersøkelser (Magdalena og Herbst 1998, Hedin 2000, G V Hansen 2006) viser at fokus på familien er en viktig motivasjonsfaktor for å få kriminelle til å forlate en kriminell løpebane. Slik vi ser det, viser denne tabellen at det faktisk er et stort potensial for å utnytte forholdet til familien som strategi for å redusere tilbakefallsprosenten for innsatte. Hvordan en slik strategi kan utformes, tar vi ikke stilling til her, men vi mener at kriminalomsorgen her står overfor både en utfordring og en mulighet.

Interessant å legge merke til er at undersøkelsen fra Hassel fengsel (Øiestad 2005) konkluderer blant annet med at "en rusfri tilværelse skaper styrket relasjon til

familien, men fører til en svekket kontakt med tidligere rusvenner” Her er det kanskje ikke helt tydelig hva som er årsak og virkning.

5.3 Håp for fremtiden

Det mest tydelige resultatet av undersøkelsen er at deltakerne i prosjektet har et helt annet håp for fremtiden enn de som ikke har deltatt.

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

Gjennom intervjuene finner vi flere forklaringer på dette.

En forklaring knytter seg til hvordan deltakerne blir møtt gjennom dette prosjektet. Det er åpenbart at de innsatte har et forholdsvis stereotyp bilde av kriminalomsorgen og de ansatte der. I dette bilde er et det to sider; de og vi. Vi er kriminelle og skal straffes. De ansatte er først og fremst ute etter at straffen skal bli så merkbar som mulig. Det betyr at de ansatte ser ned på de innsatte og har liten tillit til dem. I dette bildet er innholdet i soningen først og fremst de ansattes ansvar og den innsatte kan lite gjøre for å endre på dette. Flere av de innsatte beskriver hvordan denne holdningen gjorde at de innsatte bare ble trassige og lite samarbeidsvillige. Uansett hvilke grunner de innsatte hadde for å bruke rusmidler, så ble de straffet. I stedet for

å tenke at "dette var ubehagelig, nå skal jeg slutte å ruse meg", så synes det mer som om at tenkingen var at "nå fikk jeg tap av rettigheter for å ruse meg, jeg skal vise at jeg ikke lar meg knekke og skal ruse meg igjen så snart det byr seg en mulighet". I dette fiendebildet er det å redusere rusbruken som følge av tidligere reaksjoner uttrykk for svakhet.

Dette prosjektet rokker ved en stor del av grunnlaget for dette bildet. Nå skal de innsatte ikke "straffes" for sitt rusproblem. I stedet skal de gis tillit og hjelp til å håndtere problemet. Her forandres de spillereglene som de innsatte er vant til å følge. Plutselig begynner de ansatte og de innsatte å spille på samme lag. De er ikke fiender, de er samarbeidspartnere i et arbeid for å få løse rusproblemene.

Dette poenget understrekes også i en del av intervjuene:

Jeg har kunnet bygge opp tillit til XX og YY – jeg hadde ikke trodd det gikk an å stole på en blåskjorte, men med YY har det gått. Hvis man skal være med på et slikt tiltak, så må man ha full tillit.

Er det noe spesielt du vil fremheve?

De to som har ledet gruppen, de har peiling, det hadde ikke blitt det samme om man hadde tatt to ordinære betjenter og overlatt til dem å lede gruppen. Det er viktig at man har gruppeledere som de innsatte stoler på.

Mange i kriminalomsorgen vil distansere seg fra dette fiendebilde og peke på at mange ordninger som kontaktbetjenter og sosialtjenesten, også er til for å styrke et samarbeid om et bedre liv for den innsatte. Det er trolig riktig. Våre data indikerer for eksempel at de som sier de har et godt forhold til sin kontaktbetjent, også har en høyere score på håp enn de som ikke deltar i prosjektet. Dette viser bare etter vår mening at det er flere muligheter til å oppnå en opplevelse av samarbeid og ikke motsetninger. Intervjuene våre viser likevel at for deltakerne i dette prosjektet, var det en ny opplevelse at de innsatte og ansatte samarbeidet om å skape en bedre tilværelse for den innsatte.

Det er blant annet denne nye opplevelsen av samarbeid som skaper håp hos deltakerne. En stor del av de deltakerne som vi intervjuet, hadde enten søkt om eller fått tilbud om overføring til § 12 – soning, eller på annen måte fått tilbud om et behandlingsopplegg. Dette viser både motivasjon til å løse problemene sine og håp for at det faktisk finnes en bedre fremtid.

Et viktig poeng synes også å være knyttet til begrepet tillit. I våre informanters verden er tillit åpenbart viktig. De opplever tydelig at det å delta i et slikt prosjekt er uttrykk for at noen har tillit til dem. Dette er i seg selv en positiv opplevelse som bidrar til håp. Det som kanskje er enda mer interessant er informantenes understrekning av at tillit forplikter. Fordi de innsatte blir vist tillit er de forpliktet til å følge opp så godt de kan. To av informantene våre innrømmet at de hadde flere avsløringer av rusbruk også etter at de ble deltakere i prosjektet. Likevel var også disse svært opptatt av å understreke at de følte seg forpliktet. En av de innsatte sa det så kort og presist:

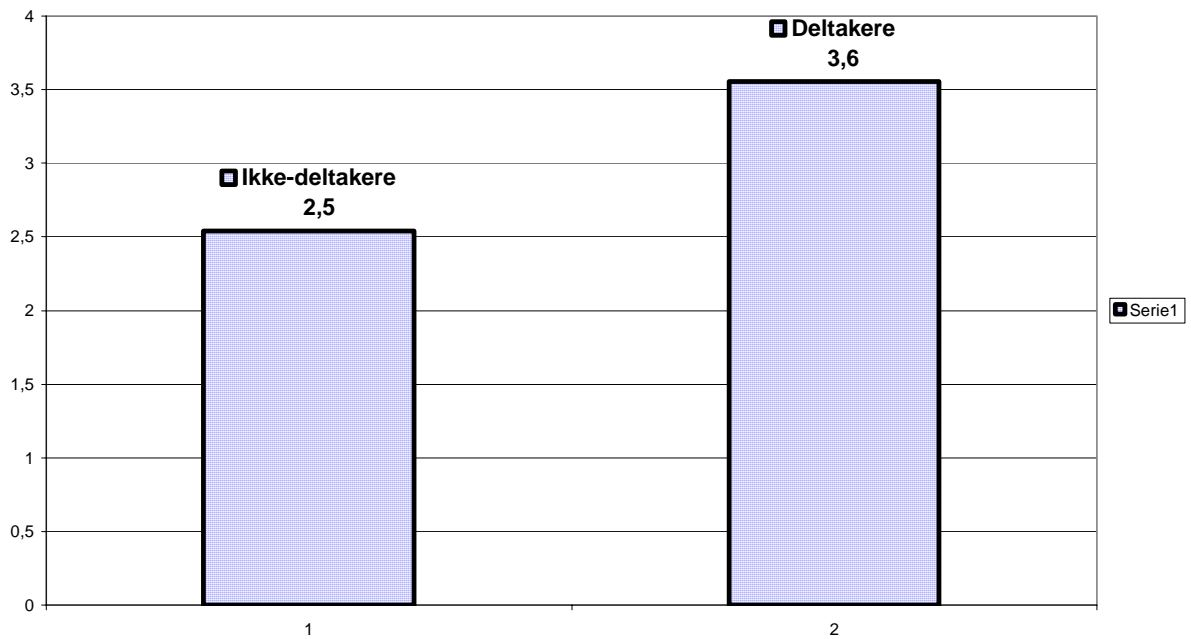
"Fengselet forplikter, du forplikter"

Vi har fått tilbakemeldinger fra prosjektledelsen om at enkelte deltakerne til tross for fortsatt rusbruk, likevel har endret seg påtakelig. De er blitt mer samarbeidsvillige og skaper ikke like mye konfrontasjoner som før.

I spørreundersøkelsen ser vi hvordan deltakerne opplever de ansatte på en helt annen måte enn det de som ikke har deltatt i prosjektet gjør.

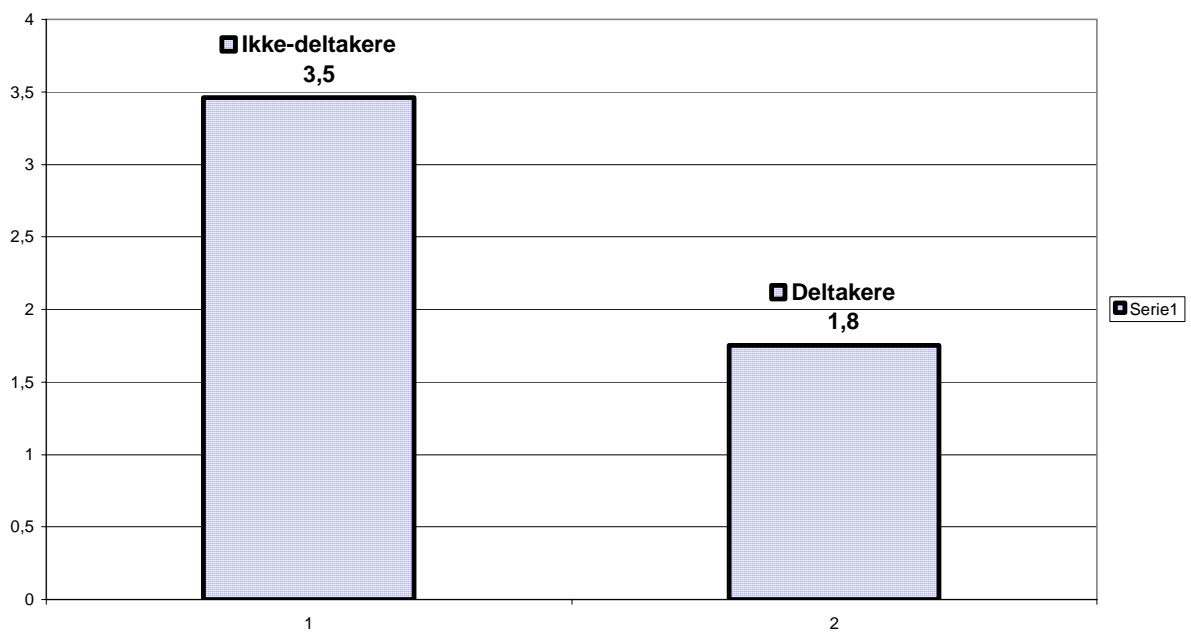
De ansatte behandler oss innsatte med respekt

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

Deltakerne har også andre forventninger til de ansatte enn de andre innsatte har.

Ingen ansatte prøver å hjelpe dersom vi innsatte trenger det

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

Denne tabellen viser at deltakerne har en helt annen tro på at de ansatte kan bidra til å hjelpe dem med deres problemer enn det ikke-deltakerne har. Vi antar at dette delvis er et uttrykk for faktiske erfaringer ved at de føler at de har fått hjelp, og delvis er det uttrykk for forventninger om at de faktisk skal få hjelp.

Følgende dialog kan være en representativ oppsummering for mange av deltakerne:

Har dette prosjektet endret din holdning til rus?

Nei egentlig ikke til rus,... men til fengselet, og til rusing i fengselet.

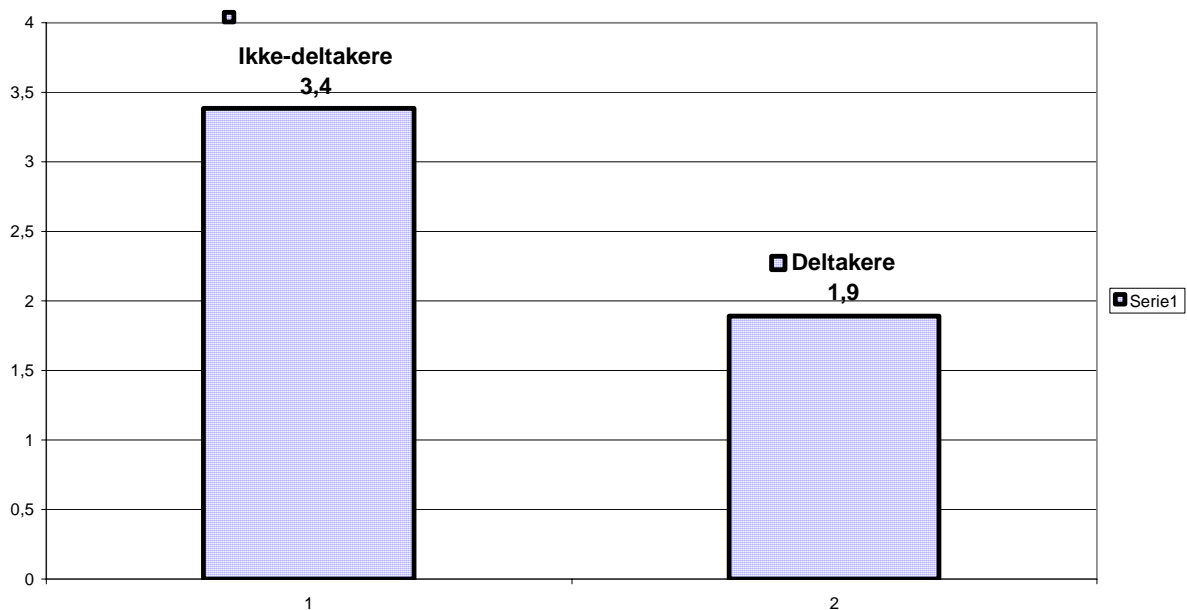
5.4 Kriminell aktivitet

Til slutt skal vi fokusere på det som kanskje er det mest overordnede spørsmålet for kriminalomsorgen: Har dette betydning for deltakernes fremtidige kriminelle aktivitet?

Dette er et spørsmål som det er vanskelig å få pålitelige data på uten å følge opp deltakerne lang tid etter endt soning. I dette tilfellet har bare et fåtall av deltakerne så langt avsluttet sin soning, og det har derfor ikke vært mulig å gjøre en slik undersøkelse. Vi vet også at de innsatte har en opphopning av levekårsproblemer (Friestad og Skog Hansen 2004, Skardhamar 2002). Det er derfor vanskelig å vite om eventuell endring eller ikke endring i kriminell atferd er et resultat av dette prosjektet eller av andre faktorer. Likevel tyder Øiestad (2005) sin undersøkelse på at det å få kontroll over sitt rusproblem har positive virkninger i forhold til kriminaliteten.

Det vi i denne sammenhengen har data på, er hva deltakerne selv tror om fremtiden

Soningen har ikke noen betydning for om jeg kommer til å gjenta kriminelle handlinger

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

Denne tabellen illustrerer igjen at deltakerne har større forventninger til at de kan endre seg enn ikke-deltakerne. Spørsmålet er noe upresist formulert, men det er likevel ikke grunnlag for å tro annet enn at svarene gir uttrykk for at de innsatte føler at soningen påvirker dem til å ønske å slutte med kriminelle aktiviteter.

Hvis denne tolkningen er riktig, gir dette igjen en indikasjon på viktigheten av (re)habiliteringsarbeid. Vi oppfatter det slik at kriminelle aktiviteter ikke er ønskede handlinger fra de innsatte. Når mange likevel fortsetter en kriminell løpebane (nesten 80% av respondentene har mer enn 4 dommer bak seg), er det grunn til å tro at det er andre faktorer enn de innsattes ønsker som påvirker dette. Flere forfattere (Skardhamar 2002, Friestad 2005, G V Hansen 2006) peker på at den kanskje største utfordringen i rehabilitering av innsatte er nettopp å kunne gi dem et helhetlig tilbud, slik at den enkelte har et valg mellom å være kriminell eller ikke kriminell.

6 Forklaringsmodeller

I dette kapitlet skal vi prøve å analysere det vi har sett noe mer, og prøve å gi noen mer overordnede forklaringer på det vi har sett. De forklaringene vi vil trekke frem gjelder på to plan. Det ene er det individuelle planet der vi prøver å finne en forklaring på de resultatene vi har fått frem ved å se på egenskaper ved de innsatte. Det andre er et organisatorisk plan, der vi prøver å forklare det vi har sett med å peke på hvordan dette prosjektet fremstår som en endring av visse organisatoriske kjennetegn ved kriminalomsorgen.

6.1 Individuell forklaringsmodell: om å bli sett

Depersonifisering er en betegnelse på noe som ofte skjer med et menneske som blir sluset inn i et totalomfattende system. Enkelt sagt dreier det seg om å bli et nummer i rekkene, bli redusert til "en blindtarm" i sykehussystemet, en "91 Stomperud" i militæret eller "han på celle 5" i fengselssystemet (Goffmann, 1968).

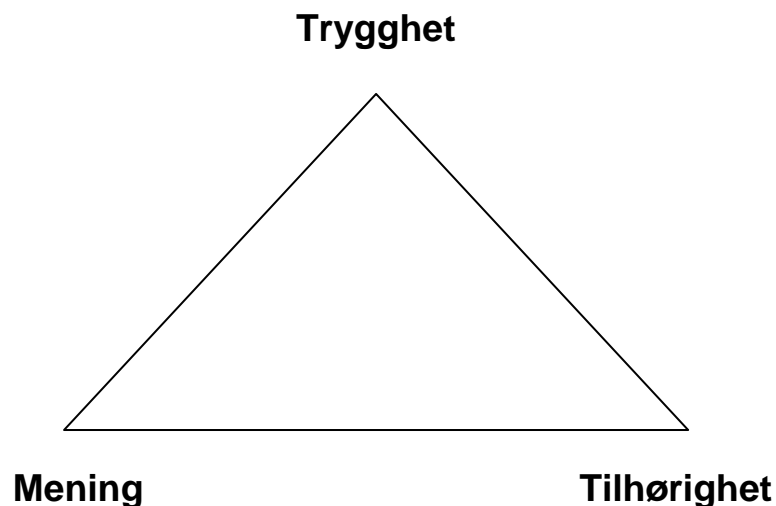
Depersonifisering innebærer at man får redusert mangfoldet ved personen sin til ett eller noen få kjennetegn. Alt det andre som utgjør oss og representerer personligheten vår ute i det åpne samfunnet, blir fjernet eller kraftig redusert.

Dette er truende for selvbilde og identitet. Ingen liker å bli redusert til en sjablong av seg selv om det er aldri så hensiktsmessig for systemet. Depersonifiseringsprosesser krenker grunnleggende behov for mennesket som individ.

Menneskets **behov** og **indre prosesser** vil gi rammer og legge premisser for hvilke muligheter man har for å sette i gang endringsprosesser for innsatte i fengsler. Maslows behovshierarki er kjent kunnskap for mange (Maslow, 1968). Hans modell kan gi en oversikt over viktige behov og deres innbyrdes rangering. Vanskeligheten med denne modellen, er at den lett blir statisk og gjør det vanskelig å analysere interaksjonen mellom de ulike behovene.

Dette får vi lettere tilgang til om vi konsentrerer oss om de tre grunnbehovene trygghet, mening og tilhørighet og deres gjensidige påvirkning av hverandre. Dette kan illustreres slik:

Tre grunnbehov:

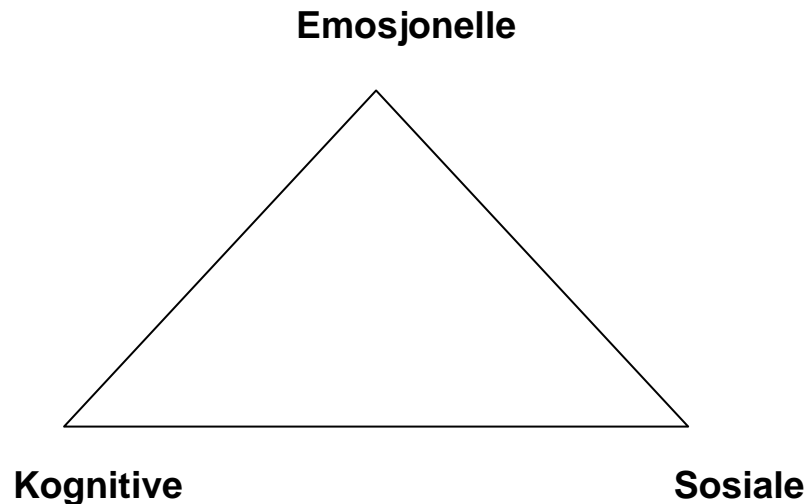
De ulike behovene knyttet til **trygghet** vil befinne seg i øvre hjørne av figuren. Dette vil være alt fra fysisk trygghet (mat, klær, bolig, fravær av fare) til positiv anerkjennelse fra omgivelsene (verdsatt yrke, lønn, bekreftelse på egenverd).

I trekantens venstre hjørne ligger behovet for **mening**. I dette ligger dimensjonene som dreier seg om at ting logisk henger sammen og kjennes verdifullt. Dette kan være alt fra logisk konsistens i tenkning til eksistensielle temaer. Antonovsky (2000) ville sagt "følelse av sammenheng", at situasjonen oppleves som begripelig, meningsfull og håndterbar.

I det høyre hjørnet ligger behovet for **tilhørighet**. Her er det naturlig å samle det som har å gjøre med felleskap og sosial gruppe. I dette hjørnet finner vi behovet for sosialt nettverk, referansegruppe for status og verdisystemer og det å bli sett av signifikante andre (Mead og Vaage 1998).

Fyrand (1994) bruker en liknende modell for å illustrere de sentrale prosessene som til enhver tid foregår i mennesket.

Tre prosesser:

I det **emosjonelle** hjørnet finner vi prosesser som er knyttet til følelser. Her ligger vårt repertoar av følelsesuttrykk, vår evne til å være mottakelig eller avvisende og alle våre erfaringer og innøvde tolkninger, uttrykk eller reaksjoner.

Det **kognitive** hjørnet representerer alle ting som er knyttet til vårt intellekt. Våre evner, erfaringer og praksis når det gjelder logisk tenkning, refleksjon og vurdering.

De **sosiale** prosessene i det tredje hjørnet har i seg alt som handler om vår kontakt med andre mennesker. Altså våre evner, erfaringer og vår praksis overfor partner, familie, venner, øvrig nettverk og alle andre mennesker vi forholder oss til.

Det er neppe noen stor overraskelse at de to trekantene har så stort samsvar at de rent faktisk kan legges oppå hverandre. Menneskets grunnleggende behov samsvarer godt med de hovedprosessene som alltid foregår i oss. Det som er viktig, er at vi ved hjelp av denne måten å illustrere viktige forhold i menneskers liv, kan klare å identifisere og beskrive samspillet mellom faktorene på en mer klargjørende

måte. Samtidig kan det bli det tydelig hva slags begrensninger og muligheter som ligger i arbeid på en eller flere av disse arenaene.

Det er naturlig å starte videre analyse i modellenes høyre hjørne, med behovet for tilhørighet og de sosiale prosessene. Grunnen er at det er disse faktorene som får oss til å bli menneske og som gjør at vi klarer å holde fast på oss selv. Det er her identiteten dannes gjennom tidlig tilhørighet til signifikante andre. Andres forventninger og responser på atferd er grunnlaget for all sosialisering (Mead og Vaage 1998).

Det viktigste av alt er å **bli sett** av andre mennesker som betyr noe for oss. Det er dette som konstituerer og vedlikeholder vår identitet og vårt selvbilde. Både vitenskap og folks egne observasjoner bekrefter dette. Vi vet at det er grenser for vår selvbekreftelse. Mennesker som lever lenge alene uten andre eller som ikke blir sett av de rundt seg, blir ganske rare eller går til grunne.

Depersonifisering kan antakelig også tolkes inn i dette bildet. Vi tåler dårlig å bare bli sett gjennom en typifisert framstilling av oss som person over tid.

Hvem er det så som kan se og bekrefte den innsatte i fengslene? I hovedsak eksisterer det tre muligheter.

Det kan selvfølgelig være **familie og venner** utenfor fengselet. Noen klarer å holde så god kontakt med livet utenfor fengselet at dette blir viktigste kilden til opprettholdelse av selvbilde og identitet. Hvis familien er av det mer normale slaget og vennene ikke tilhører alt for negative subkulturelle miljøer, er dette antakelig de fangene som det er enklest å tilbakeføre til samfunnet. De har gode sjanser til ikke å havne på residivstatistikken.

Mange innsatte er i stor grad henvist til å hente sin daglige selvbekreftelse gjennom **andre innsatte** eller gjennom kontakt med **kriminelle miljøer** på yttersiden. Vi vet mye om hva dette fører til: snevert nettverk og sterkt fokus på kriminelle aktiviteter.

Den tredje muligheten er å bli sett gjennom **de ansatte** i fengslene. Disse representerer en annen tenkning og andre verdier enn det kriminelle miljøet. De ansatte har klare fellestrekk med familie og vanlige folk ute i samfunnet.

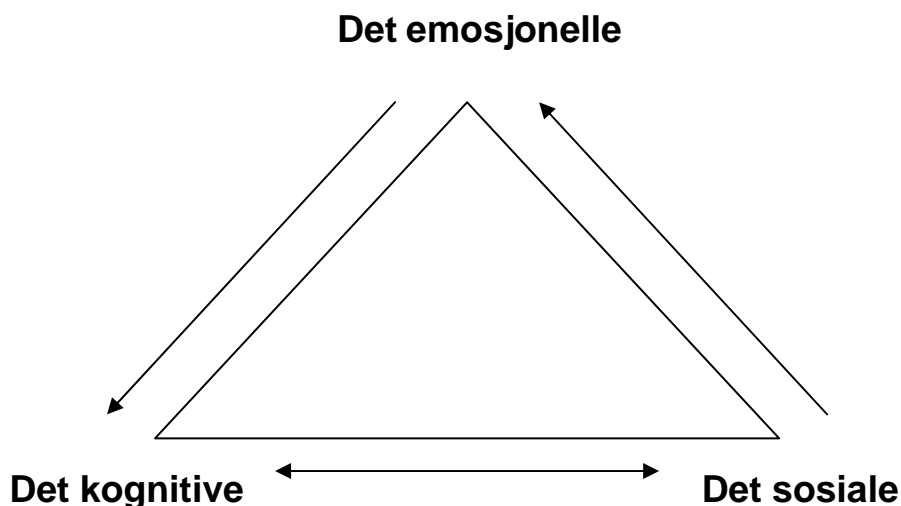
Det er mange måter og nivåer man kan bli sett på. Noen ganger er det de personlige og menneskelige kvalitetene som gir grunnlag for feedback, andre ganger noe en eier eller et image eller en posisjon man bekler. I det daglige er det imidlertid oftest **handlingene** som taler for oss. Det er det vi gjør som konstituerer hvem vi er og som dermed gir grunnlag for å bli sett og bekreftet.

Og nå nærmer vi oss et sentralt punkt i denne tankerekken. For å overleve må vi altså bli sett av noen (som på en eller annen måte er viktig for oss). Vi må ha en menneskelig bekreftelse på vår eksistens. Det går både på vår selvfølelse og vår verdi som individ. Vi trenger en verdsatt, sosial rolle (Kristiansen, 1993).

Denne verdsettingen er i neste omgang som regel knyttet til noe vi gjør, til handlingssfæren. Denne handlingssfæren blir en type praksis. Denne utspiller seg i stor grad som en gjensidig påvirkning eller dialog mellom den kognitive og den sosial arenaen. Vi tenker noe, prøver dette ut i den sosiale sfæren, får reaksjoner på vår atferd som så i neste omgang påvirker det vi tenker. (Dewey, 1966)

I neste omgang vil så disse kognitive og sosiale prosessene påvirke den emosjonelle dimensjonen som igjen påvirker ny tenkning.

Vi kan prøve å illustrere dette ved å sette noen piler inn i figuren vi sist brukte.

Og så til fengselssystemet og hva disse tankerekkenene kan bety for utprøving av alternative reaksjonsformer:

Den innsatte ruser seg under soningen. I stedet for å få normal reaksjon med isolering og tap av privilegier, blir han møtt med et tilbud som tar ham på alvor og tilbyr et fordelaktig alternativ.

Mange av de innsatte vi har snakket med forteller at de ble positivt overrasket. De følte at de ble **tatt på alvor** og sett på som et rasjonelt menneske som det var håp for. Vi skal ikke underslå at fordelene ved å ikke få standard negativ reaksjon alene burde være nok til å si ja. Men intervjuene tyder på at det skjer noe mer. I neste omgang bygges det opp en serie med **handlinger** rundt avtalen. Det blir tatt regelmessige urinprøver og som oftest gjennomført en del samtaler knyttet til framtida. Gjennom å avlegge rene prøver og ved å vise god oppførsel, beviser den innsatte at han følger sin del av kontrakten. De ansatte følger opp med å stille opp på samtaler og legge til rette for tiltak på kort og lang sikt. Dette kan være alt fra å beholde privilegier og skjerming i fengselet til grupper og eventuell § 12-soning.

Dermed bygges det noe langs prosessaksen kognitiv – sosial. Dersom dette over tid blir vellykket, er det mulig at den triangulerende prosessen i figuren ovenfor kan bli gyldig.

I så fall kan vi se en positiv forsterkende prosess som over tid kan gi den innsatte muligheter for annen tilhørighet, andre tankeskjemaer og et annet trygghetsfundament.

Dette har også andre implikasjoner. Utviklingsprosesser har en tendens til å starte i det sosiale hjørnet. Dette er grunnregelen i alt sosialt og psykologisk hjelpearbeid: skaff **en god relasjon**.

Når relasjonen er skapt, kan positive prosesser komme i gang.

Ved å starte uten god relasjon, har vi dårligere odds når det gjelder å lykkes. Noen prosesser starter med negative relasjoner. Sjansen for å lykkes med endringsarbeid da, er relativt begrenset. Det vanlige fiendebildet den innsatte har i forhold til "blåskjortene" er derfor et vanskelig utgangspunkt.

Det er **fengselets ansatte** som **har mulighetene** til å starte endring av disse forholdene; ved å se den innsatte, signalisere forventning om at den innsatte kan forandre seg, gjøre noe så uhørt som å vise vennlighet der hvor man forventer straff, styrke alliansen ved å inngå avtale og følge opp med handlinger i praksisfeltet.

Intervjuer og andre data bekrefter at programmet alternative rusreaksjoner har i seg disse elementene.

Ved å "se" den ansatte ved å gi alternative reaksjoner, gis det åpning for relasjoner med nytt innhold. Når relasjoner følges opp med kontrakt og konkrete handlinger, gir dette åpning for framtidshåp, nye tanker og andre følelser.

Relasjoner og handlinger styrker den passive sikkerheten i fengselet og koblinger over til de normale verdiene i samfunnet.

Samtidig svekkes avhengigheten av å hente all bekreftelse fra medfanger og kriminelle miljøer. Det finnes alternativer gjennom kontrakten. Ved å være avhengig av rene prøver, kommer mange også fort "ut av sirkulasjon" når det er stoff på gang i avdelingen. Det er liten vits i å inkludere "strighte" folk i opplegg rundt knappe goder.

Selv om det finnes indikasjoner på at prosessene ovenfor kan følge av at man blir plukket ut til å få alternative reaksjoner på rusbruk, bør man ikke overvurdere virkningen i en større sammenheng.

En vellykket alternativperiode i fengsel og eventuelle støtte- eller behandlingstiltak etterpå, er ingen garanti for at de store endringene har funnet sted.

Selv om mange ansatte kan rapportere om slike tilfeller av fundamental endring, er dette unntak og neppe regelen. Hovedgevinsten ligger antakelig i at soningen blir mer positiv og annerledes for noen, at andre innsatte kan se eksempler på at noen bryter gamle mønstre, at rusbruken reduseres og at sikkerheten øker.

Og selv om mange av de som får alternative reaksjoner antakelig snubler og feiler senere – vil noen plukke med seg en erfaring om at ting kan være annerledes. En erindring om at de lyktes en gang og at noen trodde på dem. Slik bygges aksjer i det

normale livet, hvor livsverdivalget er det som avgjør om man skal tilbringe livet innenfor eller utenfor murene (Berg 1995).

En viktig suksessfaktor synes å være at man gjør ting på en annen måte i dette prosjektet. Hvis man møter alle innsatte på samme måte, er det ikke sikkert at virkningen blir like positiv.

6.2 Tilgjengelighetsproblemer

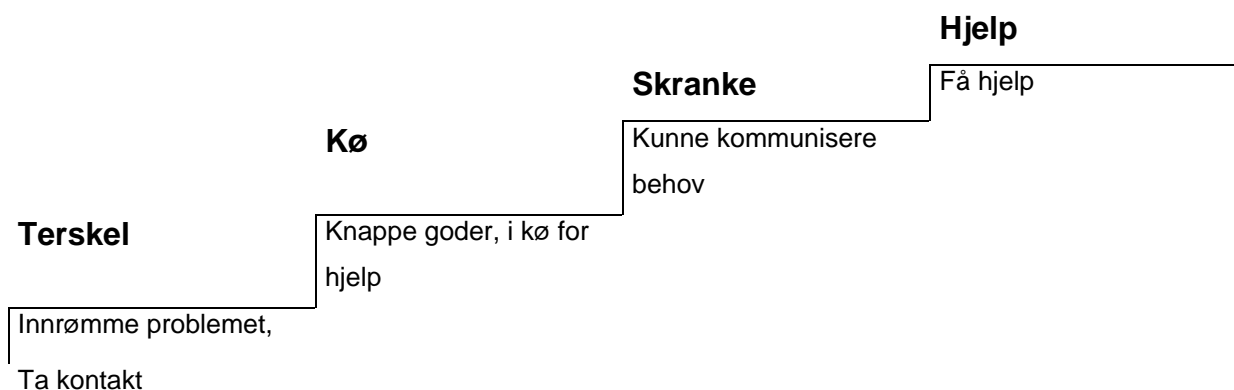
Fengselet er først og fremst en byråkratisk institusjon. Typisk for byråkratier er at de er reaktive og ikke proaktive. Med proaktiv menes at en organisasjon på forhånd utformer strategier for å møte eventuelle fremtidige utfordringer, mens en reaktiv organisasjon bare reagerer på de utfordringene som oppstår i etterkant. Til nå har fengslene først og fremst reagert på rusbruk etter at den har blitt avslørt. Også dette prosjektet har reaktive elementer i seg, også betegnelsen "alternative rusreaksjoner" tyder på det.

Slike reaktive strategier som offentlige byråkratier vanligvis kjennetegnes av, bidrar gjerne til at vi for brukere av hjelpetjenester får det man kaller **terskelproblematikk** (Bleiklie & al 1993). Mulighetene til å få hjelp er ikke bare avhengig av at tjenestene eksisterer, verken i fengsel eller utenfor. Det betyr at innsatte med rusproblemer har en lang vei å gå for å få hjelp med slike problemer.

For å forklare hvorfor det er slik bruker Bleiklie & al (1993) følgende begreper

- Terskel
- Kø
- Skranke

Disse hindringene fremstilles som en trapp med flere trinn man må bestige for å nå opp til hjelpen:

Et grunnleggende kjennetegn på offentlig byråkrati er at det forventer at brukerne selv tar kontakt dersom vedkommende har behov for hjelp. Dette gjelder vanligvis også for innsatte i fengsler. Skal man få hjelp for et rusproblem, må man også akseptere at man har et slikt problem. Vi har foran hørt at viljen til å innrømme at man virkelig har et rusproblem, er liten blant de innsatte. Selv om det finnes muligheter både for § 12-soning og for at sosialtjenesten kan hjelpe til å søke om behandlingsplass etter endt soning, så krever alt dette vanligvis at man selv tar initiativ for et slikt tilbud. Riktignok kan både ordningen med kontaktbetjenter og fremtidsplaner være med på å **motvirke** slike **terskler**, men det krever i så fall en spesiell innsats fra kontaktbetjenten.

Et annet kjennetegn ved fengsler synes å være at alle goder er knappe goder. Bleiklie & al (1993) snakker derfor om ulike **kø-ordninger**. Den vanligste er den at alle saker behandles i den rekkefølge de kom inn, uansett hvilke behov man har. Likevel har mange etater en form for prioriteringsrekkefølge slik at akutte saker blir behandlet foran andre saker. Alle som har sittet og ventet for eksempel på en legevakt vet at dersom du klarer å få aksept for at man er et akuttifelle, så kommer man forbi køen. I fengsler er kontakt med sosialtjenesten et slikt knapt gode som man gjerne må gjennom en kø-ordning for å få tilgang til. Et fengsel hadde som prinsipp at sosialtjenesten først og fremst veiledet kontaktbetjentene. Av ulike årsaker synes mange innsatte at også kontaktbetjentene er vanskelig tilgjengelige. Slike kø-ordninger eksisterer normalt også i fengsler. At det også er kø-ordninger i forhold til eksterne rusinstitusjoner gjør ikke saken bedre.

Siste trappetrinn er **skranken**. Denne hindringen består bl.a. kommunikasjonsproblemer. For at man skal kunne få adekvat hjelp må man kunne kommunisere med hjelperen på en slik måte at vedkommende forstår hvordan vedkommende kan hjelpe. En av de innsatte fortalte en historie om hvordan han, under en tidligere soning, var kommet så langt at han hadde kommet frem til en sosialkonsulent og bedt om hjelp til sitt rusproblem. Sosialkonsulenten hadde da gitt vedkommende et søknadsskjema og bedt vedkommende komme tilbake når skjemaet var fylt ut. I denne sammenhengen hadde ikke den innsatte klart å kommunisere at han var usikker og også trengte hjelp til å vurdere om en slik søknad

var riktige løsningen. Denne henvendelsen resulterte derfor i at den innsatte kastet søknadsskjemaet og fortsatt sitt rusmisbruk både i og utenfor fengselet.

Alternative rusreaksjoner kan i utgangspunktet ses på som et reaktivt prosjekt. Intensjonene var at dette skulle være en alternativ reaksjonsform for de som ble registrert med rusbruk. Slik er det bare delvis blitt. For å komme i gang med prosjektet før man hadde tilstrekkelig med positive urinprøver, trakk man inn deltakere som man antok ville ha utbytte av tilbudet. Allerede fra første stund har dermed fengselet vært aktivt overfor deltakerne. Enten de blir rekruttert på grunnlag av en positiv urinprøve eller ikke, så er det fengselet som kommer til den innsatte og sier vi har et tilbud til deg.

Det er altså ikke de innsatte som må over en terskel for å komme inn i prosjektet, men fengselet som aktivt gir tilbud om hjelp. Tilbudet er dessuten slik utformet at det i tillegg til å gi hjelp i forhold til vedkommendes rusproblem, også inneholder en mengde andre fordeler. Mange av de innsatte har nok oppfattet dette som en vinn-vinn situasjon.

Deltakelse i prosjektet har dessuten bidratt til at kø-ordninger har forsvunnet. I Ringerrike fengsel har de innsatte hatt faste samtaler både individuelt og i gruppe. De har dermed fått muligheter til å ta opp problemer og forhold de har ønsket regelmessig. Alle de som ble intervjuet i Ringerrike ga klart uttrykk for at de her fikk nok tilgang til de ansatte. I Stavanger var det også tydelig at tilgangen til prosjektlederen var mer enn tilfredsstillende. En av de innsatte sa det slik: "Hun er alltid her hvis jeg ber om en samtale". Kø-ordninger som ellers kan være et problem, eksisterer tydeligvis ikke for deltakerne i prosjektet.

Delvis fordi prosjektet er så klart avgrenset og delvis fordi det er så åpen kommunikasjon, så eksisterer det heller ikke noen skranke i denne sammenhengen. Til en viss grad kan vi derfor si at for deltakerne i dette prosjektet er veien helt opp til utbytte av prosjektet åpen. De som ikke deltar, ser det nok ikke slik.

En forklaring på hvorfor de innsatte er så positiv til dette prosjektet kan derfor være at de på denne måten får helt annen til hjelp enn de ellers hadde fått.

6.3 Organisasjonskultur

En annen forklaring på det vi har sett kan knyttes til begrepet organisasjonskultur. Definisjonene på dette begrepet varierer fra upresise tilnærminger som "hvordan vi gjør det her hos oss" (Kaufmann & Kaufmann 2003) til mer presise beskrivelser som "de sett av felles delte verdier, normer, grunnleggende antagelser og virkelighetsoppfatninger som utvikler seg i en organisasjon når medlemmene samhandler med hverandre og omgivelsene".

Organisasjonskulturen er med på å styre medlemmene i kulturen på en gitt måte. Vi skal her ta utgangspunkt i den siste definisjonen og utdype denne noe.

De verdiene en organisasjonskultur forfekter, gir medlemmene muligheter til å rangere mellom riktig og galt. **Verdiene** sier hva som er viktig og gir medlemmene muligheter til å prioritere verdier som vennskap foran lojalitet til for eksempel en arbeidsgiver. For mange mennesker er slike kulturelle verdier sentrale og vissheten om at man har prioritert i samsvar med disse verdiene bidrar til å opprettholde den enkeltes selvaktelse.

Organisasjonskulturen representerer også normer for hvordan man skal handle i gitte situasjoner. Disse blir internalisert gjennom ulike former for sanksjoner. Alt fra hånlatter til ros kan benyttes for å styre medlemmene til å følge disse normene. I praksis tar det ikke lang tid før nye organisasjonsmedlemmer lærer seg til at dersom de skal bli akseptert i miljøet, så blir de nødt til å følge disse normene.

De grunnleggende antagelsene representerer organisasjonsmedlemmenes overbevisninger om hvordan ting henger sammen. Forestillinger om hvilken type tiltak som virker i gitte sammenhenger, bygger gjerne like mye på kulturell overbevisning i organisasjonen som på vitenskaplig dokumentasjon.

Virkelighetsoppfatningen handler om å tolke det som skjer. Hvordan man tolker hvilke intensjoner som ligger bak en gitt handling, vil gjerne være påvirket av den gitte organisasjonskulturen.

Vi påstår ikke at kriminalomsorgen har en enhetlig organisasjonskultur, heller tvert om. Det er åpenbart at det er stor variasjon mellom de ulike institusjonene. Hver enkelt institusjon representerer også flere subkulturer. Vi har ikke undersøkt kulturelle kjennetegn ved de ulike institusjonene som har deltatt i dette prosjektet, det ville i så fall krevd en helt annen deltakelse og undersøkelsesdesign enn vi har lagt opp til her. Likevel legger vi til grunn en antagelse om at de innsatte og de ansatte representerer ulike subkulturer i fengslene.

En av de mest anerkjente organisasjonsteoretiske undersøkelser er Lysgaard (1961) sin "Arbeiderkollektivet". Etter vår mening kan den tilnærmingen som Lysgaard gjorde for å forstå de ansatte i hans undersøkelse, benyttes for å forklare noe av det vi har sett i disse fengslene. Vi mener derfor at vi kan snakke om en form for **innsatt-kollektiv**.

Som sagt så er det åpenbart stor variasjon mellom de ulike fengslene i denne undersøkelsen. Vi understreker derfor at vi ved å beskrive et innsatt-kollektiv ikke mener at vi gir et helhetlig og felles bilde av alle innsatte og deres situasjon. Derimot prøver vi med denne tilnærmingen å gi et forenklet bilde for å forklare noen viktige prosesser i fengslene.

Lysgaard sin analyse er omfattende og kompleks, så vi skal forenkle og tilpasse den til denne situasjonen. Utgangspunktet til Lysgaard er at arbeiderkollektivet representerer to sett av prosesser, en intern prosess for å styre arbeiderne inn i et fellesskap, og en ekstern prosess som styrer forholdet til omverden.

Disse to prosessene finnes også i innsatt-kollektivet.

Først litt om selve innsatt-kollektivet. Dette preges av verdier som **samhold og hemmelighold** overfor andre. Selv om de innsatte vet at det foregår ulovlig virksomhet i fengslene forteller de derfor normalt ikke dette videre til de ansatte. I noen sammenhenger har det vært nødvendig å tilpasse gjennomføringen av dette prosjektet slik at disse verdiene ikke er blitt utfordret i for stor grad.

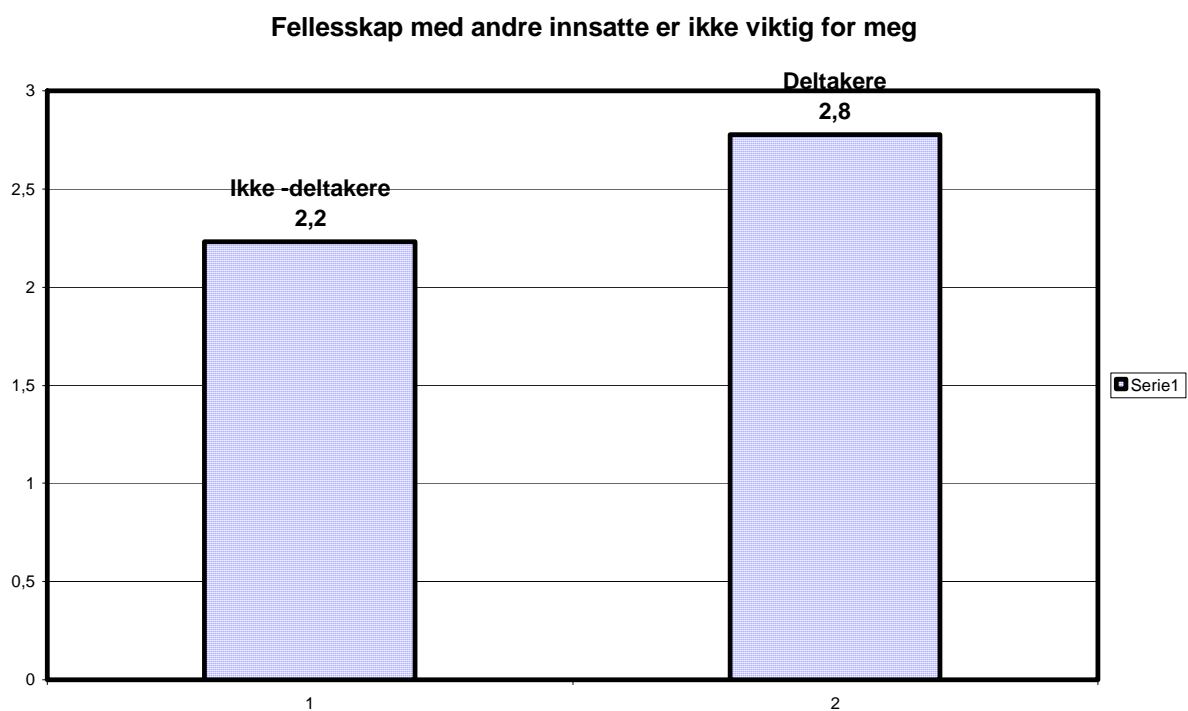

Disse verdiene danner også grunnlag for ulike normer for de innsattes oppførsel. Her er det normer både for hvordan man skal forholde seg til andre innsatte og til de ansatte. En grunnleggende antagelse er at de ansatte normalt ikke vil de innsatte noe godt. Mange innsatte tolker de ansattes handlinger inn i en slik antagelse og de ser derfor, i beste fall, på tiltak som de ansatte setter i verk, med en viss skepsis.

Hvis vår oppfatning om at det finnes et slikt innsatt-kollektiv, er rett, så er det grunn til å tro at de innsatte utsettes for et press om å respektere de verdier og normer som denne kulturen representerer. Dette gjelder selv om vi mener at dette innsatt-kollektivet ikke er like sterkt som det arbeiderkollektivet Lysgaard beskriver.

Lysgaard fant at arbeiderkollektivet bidro til to typer prosesser. Disse to prosessene hadde ulik retning. Den ene typen prosesser var rettet innover for styrke samholdet i selve arbeider kollektivet. Den andre typen prosesser handlet om hvordan man skulle forholde seg til omverden.

Når det gjelder dette prosjektet gir følgende tabell indikasjoner på at deltakerne i prosjektet forholder seg til de andre innsatte på en annen måte enn ikke-deltakerne.

(Figuren viser gjennomsnittet for de to gruppene etter at deltakerne har krysset av på en skala fra 1-6, der 6 = helt enig og 1 = helt uenig)

Vi ser her en viss forskjell mellom deltakere og ikke deltakere. For ikke-deltakerne synes fellesskapet å være viktigere enn for deltakerne. Igjen er usikkert hva som er årsak og hva som er virkning. Hvorvidt det er slik at prosjektet rekrutterer personer som er mindre opptatt av sosialt fellesskap enn andre, om deltakerne blir litt skjøvet ut av fellesskapet eller om de har foretatt et aktivt valg som har fjernet dem fra andre innsatte, er ikke godt å si. Sannsynligvis er det en blanding av alle tre alternativer.

Det er likevel klart gjennom intervjuene at flere av de innsatte har hatt problemer i forhold til fellesskapet etter at de kom med i prosjektet. En av de innsatte rapporterer til og med at han i en gitt situasjon ble lurt til å ta rusmidler under soningen. Dette ble også rapportert til de ansatte og dette medførte igjen reaksjoner overfor den som hadde distribuert rusmidlene. Uttalelser som *"Er du klar over at det å si nei til rus er det samme som å bli sosialt tilsidesatt?"*, understreker også at det kan være vanskelig å delta i et slikt prosjekt dersom man er veldig opptatt av det sosiale fellesskapet.

For oss tyder dette på at deltakerne i prosjektet ikke er så styrt av innsatt-kollektivets interne justis som ikke deltakerne. Hvorvidt dette er et resultat av prosjektet eller egenskaper ved de som ønsker å delta i prosjektet, er det ikke mulig å si noe om ut fra de dataene vi har.

Vi er ikke i tvil om at innsatt-kollektivet representerer mange positive verdier. Det er likevel grunn til å tro at en sentral del av denne kulturen er knyttet til forsvar og forherligelse av kriminelle aktiviteter. Påstander om at fengselet er en "forbryterskole" der de innsatte i like stor grad læres opp og påvirkes til videre kriminell aktivitet som det motsatte, kan forklares med at innsatt-kollektivet også har noen uheldige virkninger.

Hvis det er slik at deltakerne i dette prosjektet har frigjort seg fra innsatt-kollektivet, er dette en interessant utvikling. Først vil vi likevel understreke at innsatte og ansatte har komplementære roller. Innsatt-kollektivet er med på å utforme rollen til de innsatte. Dette kan bidra til at stabilitet og forutsigbarhet i kommunikasjonen mellom innsatte og ansatte, og at de innsatte vet hvem de skal identifisere seg med. Som vi

har vært inne på foran, så synes en virkning av prosjektet å være at deltakerne i større grad får bekreftet seg selv gjennom de innsatte enn ikke-deltakerne. Hva en slik svekking av innsatt-kollektivet får for fengselssamfunnene som helhet har vi ikke noen data på. Vi vil likevel understreke at det er ikke ubetinget sikkert at all endring av et forholdsvis stabilt kommunikasjonssystem er bra. Her er det derfor behov for mer forskning før det kan trekkes konklusjoner i så måte.

Vi mener likevel at de dataene vi har, tyder på positive endringer i forholdet mellom de innsatte og de ansatte. Vi har foran sett at deltakerne har en annen tillit til de ansatte enn det ikke-deltakerne har. I spørreundersøkelsen har vi etterspurt holdningen til ansatte generelt. Gjennom intervjuene fikk vi et klart bilde av at dette først og fremst var et resultat av hvordan de hadde møtt dem som hadde ledet prosjektet.

Innsatt-kollektivet presenterer de ansatte i stor grad som motstandere og med negative egenskaper. De deltakerne vi har intervjuet var tydelig i sin beskrivelse av prosjektlederne som hjelpere, ikke som motstandere. Fremtidshåpet synes derfor først og fremst å være knyttet til at de fikk, og skulle få hjelp til å få kontroll over rusmisbruk og livet ellers. Gjennom dette prosjektet har dermed det bildet som innsatt-kollektivet gir av de ansatte, blitt oppfattet som uriktig.

En måte å beskrive dette er å trekke frem begrepet psykologisk kontrakt (Schein 1987). I faste relasjoner som et innsatt-kollektiv kan representere, utvikles og bekreftes holdningene overfor hverandre. Det er det som gjør at fiendebildet som vi pekte på foran er så fast. Handlinger som i utgangspunktet er positivt ment, blir tolket negativt av den andre parten og bekrefter dermed det negative i relasjonen. I mange sammenhenger vil derfor tiltak som kriminalomsorgen setter i gang overfor de innsatte bli oppfattet negativt, selv om intensjonene var noe helt annet. I det øyeblikket man klarer å bryte denne negative spiralen, så skaper man muligheter for en ny psykologisk kontrakt der det er de positive holdningene som forsterker hverandre.

7 Refleksjoner over to andre forhold

To spørsmål av organisatorisk art har gjentatte ganger vært tema for diskusjon mens vi har utført vår datainnsamling: Bør fengsler ha egne motivasjonsavdelinger og hva kan man si om den måten dette prosjektet har vært organisert på?

7.1 Egne motivasjonsavdelinger

Er det gunstig å ha egne motivasjonsavdelinger der de som deltar i slike prosjekter kan få en tettere oppfølging enn i fengslene generelt?

Argumentene mot en slik løsning er flere. Først og fremst er det en viktig innvending at rusproblemet er så omfattende at egne motivasjonsavdelinger vil være urettferdig dersom ikke alle kan få et slikt tilbud. Vi pekte foran på de vansker terskelproblematikken skaper for mennesker som vil ha hjelp. Egne motivasjonsavdelinger kan dermed institusjonalisere slike terskler innen fengselssamfunnet og gjøre at den hjelpen som gis, blir forbeholdt de utvalgte. Dersom man har intensjoner om at alternative reaksjoner skal være et tilbud til alle, så synes egne motivasjonsavdelinger å være et problem.

Et annet argument mot egne motivasjonsavdelinger er at de kan skape en form for klasseskille i fengselet. Rapporter fra Stifinner'n og andre tilsvarende prosjekter er at slike spesielle avdelinger i et fengsel skaper en viss form for uro og polarisering i forhold til resten av fengselssamfunnet.

Et tredje poeng kan være at dersom intensjonene er at man ved egne motivasjonsavdelinger skal gi et mer omfattende og målrettet tilbud til de innsatte, så vil dette øke utgiftene. Det er riktignok mulig at man ved slike avdelinger kan omprioritere ressurser fra sikkerhetsarbeid til rehabilitering, men hvilke muligheter som ligger i en slik strategi har vi ikke data til å vurdere.

Det er også et spørsmål hva slags status slike motivasjonsavdelinger skal ha. Fortsatt er målsettingen at det er helse- og sosialsektoren som skal behandle rusavhengighet. Dette er ikke en oppgave for fengslene. I den grad motivasjonsavdelinger blir behandlingstilbud, reiser det da noen prinsipielle spørsmål om hvem som skal ha ansvar for dette tilbudet.

Likevel registrerer vi at overgangen mellom en del av de tilbudene som gis i fengslene og det som må kalles ren behandling er glidende. Det å skape et helhetlig tilbud til en innsatt handler ofte om å samarbeide med andre tjenestetilbud utenfor fengselet. Gjennom ordningen med fremtidsplaner og individuelle planer er det etablert redskaper for å planlegge et helhetlig tilbud, der noen tiltak settes i gang i fengselet og følges opp av eksterne tjenester etter soningen, eller ved § 12 – soning. I så fall er det viktig at kriminalomsorgen også tar ansvar for å starte opp et tilbud før den innsatte avslutter soningen. Det krever da at også fengslene har en klar strategi og ser seg selv som ledd i en helhetlig (re)habiliteringsprosess.

En måte å forklare det vi har sett, er å se nærmere på organisasjonskulturen i de aktuelle fengslene. Organisasjonskultur er et begrep med mange ulike definisjoner (se for eksempel Strand 2001). I denne sammenhengen nøyer vi oss med å konstatere at sentrale kjennetegn på en organisasjonskultur er felles verdier, normer og holdninger.

Hedin (2000) peker på at når de ansatte i svenske fengsler engasjerer seg i prosjekter med en (re)habiliterende målsetting, blir de mer opptatt av (re)habilitering generelt. Vi har ikke data på holdningene til de som har jobbet med disse prosjektene før prosjektene ble satt i gang. Sannsynligvis er deres deltakelse i prosjektet nettopp et uttrykk for at de allerede i utgangspunktet har vært opptatt av (re)habilitering. Likevel kan vi ikke la være å registrere det engasjementet som de ansatte har vist. Gjennom prosjektet har de åpenbart fått en arena der de kan prøve ut sine holdninger og få dokumentere sine ferdigheter i forhold til (re)habilitering. Slik sett har de kunnet påvirke fengselssamfunnet til å endre fokus mer over på (re)habilitering.

Dersom man etablerer egne motivasjonsavdelinger med eget personale, kan man skape en enhetlig subkultur knyttet til disse motivasjonsavdelingene. Rus er en

sikkerhetsrisiko. Hvis man har egne motivasjonsavdelinger der denne risikoen reduseres, kan dette bygge opp subkulturer i slike motivasjonsavdelinger der (re)habilitering blir mer sentralt enn ellers i fengselssamfunnet. En stor del av det behandlingstilbudet som gis rusmisbrukere i dag, bygger nettopp på at utvikling av en sterk felles kultur som inkluderer både ansatte og brukere som en sentral suksessfaktor (Rokkan 1999, Øiestad 2005, Furuholmen og Andresen 2003). Vi har foran sett at nettopp denne opplevelsen av at de ansatte og innsatte samarbeider, har vært et viktig element i dette prosjektet. Bruken av egne motivasjonsavdelinger kan derfor synes å være en fornuftig strategi. En slik løsning vil trolig styrke de innsattes positive opplevelser av tilbudet.

Et annet poeng er at det synes som om opplevelsen av å være utvalgt også har vært med på å forplikte de innsatte til å følge opp prosjektet. Denne virkningen mister man dersom slike tilbud skal være et generelt tilbud. I tillegg er det også en del innsatte som ikke trenger slike tilbud, og en del innsatte som ikke vil gjøre noe med sitt rusbruk. De dataene vi har presentert foran tyder også på at de som deltar i slike prosjekter er utsatt for et visst press fra andre. Egne motivasjonsavdelinger kan skjerme deltakerne fra andres rusbruk.

Hvordan man skal forholde seg til en slik diskusjon vil være avhengig av hvilket perspektiv man har. Er fokuset ensidig å redusere rusbruken i fengselet, vil løsningen være mest mulig universelle løsninger. Er fokuset derimot rettet mot å gi de som vil ha hjelp særlige betingelser, vil egne motivasjonsavdelinger trolig gi bedre og mer varige resultater.

Det er likevel mulig å prøve å ha to tanker i hodet samtidig. En løsning kan da være å ha en enkel og ressurs sparende løsning slik man har ved Åna som en universell løsning. En motivasjonsavdeling kan så være et tilbud som man kvalifiserer seg til gjennom den universelle løsningen. I så fall opprettholder man noen av de prinsippene som har vært viktig for dette prosjektet, at tilbudet skal være litt eksklusivt og at deltakerne faktisk skal vise at også de yter noe for å få til endringer.

7.2 Prosjektstyring og prosjektorganisering

Underveis i prosjektet har to av de deltagende institusjonene falt ut. Årsakene til dette er sammensatte og vi ønsker ikke å gå inn på en konkret vurdering av hvorfor dette skjedde.

Vi registrerer at prosjektet har hatt et visst ad-hoc preg. Bortsett fra for ett av delprosjektene, så er detaljert prosjektbeskrivelse og prosjektplan mangelvare. Til en viss grad har intensjonene vært å lage et bottom-up prosjekt. Utvikling av ulike løsninger skulle skje på de enkelte institusjoner og man skulle derfor ikke lage noen sentrale føringer. Denne strategien har til dels vært vellykket ved at man har fått løsninger tilpasset de lokale forutsetningene. Det er mulig man ikke hadde fått fram variasjon i løsninger like godt på andre måter.

Et utprøvningsprosjekt kan ha en slik fremgangsmåte. Ved en videreføring og utvidelse av ordningen, vil det være hensiktsmessig med tydeligere mål og klarere planer. Dette vil også øke mulighetene for å samle inn data og foreta en fortløpende og langsiktig evaluering av denne typen tiltak.

8 Veien videre

Dette har på mange måter vært et spesielt prosjekt å evaluere. Utgangspunktet for prosjektet har delvis vært en ren humanistisk ideologi. Også i kriminalomsorgen er det mange som oppfatter rusavhengighet som en sykdom. Denne kan opptre alene, men man ser også at mange av rusavhengige har en psykisk lidelse samtidig. Man oppfatter det derfor som lite humant å straffe innsatte fordi de ikke klarer å få kontroll med sykdommen sin og derfor fortsetter å ruse seg i fengselet.

Denne overordnede ideologien har så dannet grunnlaget for hvordan de ulike delprosjektene er blitt utformet. I denne sammenhengen har de ulike fengslene valgt ulike løsninger der man har tilpasset seg lokale rammebetingelser og utformet sine egne målsettinger. Dette er i tråd med de føringer som KSF hadde lagt opp til og dermed uproblematisk. Det er heller ikke overraskende at dette skjer. Svært ofte vil sentrale føringer som skal implementeres lokalt, få en lokal tilpasning (DiMaggio & Powell, 1981, Røvik 1997). Det som er åpenbart er at deler av prosjektet lokalt har fått et mer preg av behandlings- og (re)habiliteringsstrategi enn det vi oppfattet at var utgangspunktet. En viss konflikt om tildeling av ressurser kan derfor forklares med at ambisjonsnivået lokalt har vært større enn det man la opp til fra sentralt hold.

Likevel viser denne undersøkelsen at det faktisk er grunn til å hevde at denne typen tilbud innenfor kriminalomsorgen kan ha virkning både i forhold til den enkeltes rusproblemer og for tilbakefall til kriminell aktivitet. Dette underbygges også av internasjonal litteratur som vi har trukket frem foran.

Tidligere forskning viser likevel at det ikke er nok å ha et godt tilbud til de innsatte mens de er i fengsel. Både for rusmisbrukere generelt og for dem som også er kriminelle er det først og fremst overgangen fra institusjon til et liv utenfor som er det problematiske (Hansen G V 1998). Vi har foran vist at deltakerne i dette prosjektet har hatt lettere tilgang til interne tjenester i kriminalomsorgen og til bistand fra eksterne samarbeidsparter. Det synes likevel ikke som om mulighetene for samarbeid med eksterne samarbeidsparter er tilstrekkelig utnyttet. I regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008 heter det bl.a.:

Det er en utfordring å legge bedre til rette for rehabilitering av innsatte og domfelte rusmiddelmissbrukere og å intensivere samarbeidet mellom kriminalomsorgen, helsetjenesten og sosialtjenesten. (S10)

Domfelte rusmiddelmissbrukere med særlig behov for oppfølging, skal få tilbud om å gjennomføre straff i rusmestringsenheter i enkelte fengsler. Enhetene skal organiseres på en slik måte at tverrfaglig samarbeid mellom helsetjenesten, sosialtjenesten, Aetat, utdanning og kriminalomsorgen intensiveres. (S 14)

Det er åpenbart at målsettingene om samarbeid også med tjenester utenfor kriminalomsorgen er sterke. I dette prosjektet er det vanskelig å se at disse mulighetene er utnyttet i tilstrekkelig grad.

8.1 Suksessfaktorer

For videre utvikling og drift av konseptet "alternative reaksjonsformer", bør man ut fra den gjennomførte evalueringen kunne trekke ut følgende sentrale faktorer for suksess:

- Bli sett, gjort spesiell
- Relasjonsbygging
- Verdighet, følelse av sammenheng
- Raske reaksjoner
- Gjensidig avtale
- Rus på dagsordenen, lov å snakke om
- Et knapt gode, ikke for alle
- Redusere tilgjengelighetsproblemer
- Kulturfokus
- Oppfølging over tid
- Samarbeid med eksterne instanser
- Organisatorisk innpasset lokalt
- Tydelige mål og planer
- Følge opp med forskning/evaluering

8.2 Helhetlig forskning

Den gjennomgangen av norsk og internasjonal forskningslitteratur som vi har foretatt som ledd i arbeidet med denne rapporten, har vist at det for tiden foregår en del interessant forskning knyttet til (re)habilitering av innsatte. Vi ser tydelig at det skjer mye interessant på denne sektoren internasjonalt. Det som likevel er mest interessant med våre øyne, er den aktiviteten som foregår i Norge. En stor del av denne forskningen foregår som evaluering av konkrete prosjekter eller tilbud. Sett med våre øyne er det tydelig at kriminalomsorgen er i en brytningstid. Delvis utvikles nye prosjekter lokalt ved institusjonene, hvor man prøver ut nye tiltak med sikte på å bidra til en mer hensiktsmessig straffegjennomføring. Delvis initieres det også nye tiltak fra sentralt hold. Disse prosjektene blir evaluert med stort sett positive tilbakemeldinger. En konklusjon i mange av disse evalueringene er at forskerne understreker at evalueringen bare har vært rettet inn mot det konkrete tiltaket. Dersom man skal trekke konklusjoner på hvilke konsekvenser soningen har for den enkelte innsatte, må man evaluere hele tilbudet til den enkelte innsatte.

Etter vår mening er det dette som nå er kriminalomsorgens store utfordring, en mer omfattende evaluering av hvordan de innsatte kan gis et helhetlig tilbud. Et slikt helhetlig tilbud handler både om hva som skjer før soning (mange rusbrukere blir for eksempel satt inn uten å ha vært gjennom en adekvat avrusning), under soningen og hvordan livet i frihet er blitt planlagt og hvordan de innsatte blir fulgt opp etter endt soning. Gjennom evalueringene av Hassel (Øiestad 2005) og TOG (Tiltak overfor gjengangere) (Nesvik 2005) har vi klare indikasjoner på at dersom det tilrettelegges for et helhetlig tilbud, så skaper dette svært positive resultater.

Kriminalomsorgen har allerede gjennom ordningen med fremtidsplaner og kontaktbetjenter etablert et system for å lage et helhetlig opplegg for selve straffegjennomføringen. Utfordringen i så måte er å knytte disse fremtidsplanene sammen med for eksempel en individuell plan for det etterfølgende tilbudet. Vi kan ikke se at det har vært noe særlig omfattende evaluering hvordan disse ordningene har fungert.

Vi har i denne rapporten vist hvordan innsatte som opplever å bli sett som individ, blir motivert til å gjøre noe med livet sitt. Dersom man legger vekt på individualisering og tilpasning til den enkelte, vet man at tiltakene har en stor sjanse for å virke. Dersom man i stedet tilbyr standardiserte tiltak rettet mot alle, bruker man unødig mye ressurser på personer som ikke kan nyttiggjøre seg slike tiltak. Det er derfor ikke overraskende at mange av de evalueringene som er gjennomført av ulike prosjekter i kriminalomsorgen, konkluderer med at den individuelle tilpasningen i prosjektene er avgjørende for prosjektenes suksess.

Flere forskere understreker også at det er svært vanskelig å evaluere et tiltak isolert sett. I hvilken grad en person endrer sin livsførsel, er vanligvis avhengig av mange faktorer. Noen ganger kan det være akkurat dette konkrete tiltaket som er den ene faktoren som gjør at det går bra, andre ganger er det nødvendig med et omfattende og helhetlig tilbud for å få til endring.

Kriminalomsorgen bruker i dag store ressurser på å gi de innsatte et adekvat tilbud i løpet av soningen. Dersom man har ambisjoner om å få positive resultater av denne ressursbruken, så er det nødvendig både å se helheten i de tilbudene som gis under soning og å legge til rette for en oppfølging etter endt soning for de som trenger det.

Det er selvfølgelig bra at kriminalomsorgen utvikler nye og forbedrede måter å møte de innsatte på. Vi tror likevel at den store utfordringen er å finne ut hvordan alle disse positive tiltakene skal settes sammen til en helhet. Etter vår mening bør man derfor snarest initiere et omfattende forskningsprosjekt med sikte på å få bedre innsikt i hvordan man best tilrettelegger for et soningsforløp som er helhetlig og individuelt tilpasset for å skape best mulig (re)habilitering av den straffedømte. Undersøkelsene fra Hassel og TOG har gitt oss økt innsikt i en del av de faktorene som er viktig i denne sammenhengen. Dette er likevel klart at dette er spesielle og avgrensede tiltak. Det som er det sentrale spørsmålet, er hvordan disse erfaringene kan nyttiggjøres i resten av kriminalomsorgen. Hvordan kan man lage tilbud til flere innsatte, uten å standardisere disse? Hvordan kan man få et skikkelig samarbeid med kommuner og institusjoner utenfor kriminalomsorgen både før og etter soning, slik at soningen også kan tilpasses en helhetlig (re)habiliteringsstrategi? Og kanskje ikke minst interessant

– hvordan kan en helhetlig (re)habiliteringsstrategi kombineres med straff- og beskyttelsesaspektet i kriminalomsorgen?

Etter vår mening er det nå behov for å initiere et bredere forskningsprogram der man både analyserer enkelte tiltak og prosjekter, men der disse også settes inn en helhet med sikte på å få et bedre bilde av hvordan kriminalomsorgen som helhet fungerer.

9 Litteratur

- Abbott, A (1988): *The System of Profession*, The University of Chicago Press, Chicago
- Åberg, J-O (1999) *Between Rationality and Legitimacy; Evaluations as Institutionalized Rationality and Practical Strategies*, i Holmer, Karlsson & Thommasson (red) *Making Working Life Work* Karlstad University Studies
- Almás, R (1990): *Evaluering på norsk*, Universitetsforlaget Oslo
- Antonovsk, A (2000): *Helbredets mysterium*, Hans Reitzel Forlag, København
- Aubert, W (1976): *Rettens sosiale funksjon*, Universitetsforlaget, Oslo
- Barth, F (1994): *Manifestasjon og prosess*, Universitetsforlaget, Oslo
- Berg, J et. al.(1995):*Ressursorientert (re)habilitering av rusmiddelmissbrukere*, Universitetsforlaget, Oslo
- Brox, O (1995): *Praktisk samfunnsvitenskap*, 2. opplag, Universitetsforlaget, Oslo
- Clausen S-E, (1996): *Oppvekstvilkår blant sosialhjelpsmottakere*, i Knut Halvorsen (red) *Mestring av marginalitet*, Cappellen akademisk forlag, Oslo
- Danermark, B & al (2003): *Att förklara samhället*, Studentlitteratur Lund
- Dewey, J (1966): *Democracy and Education*, The Free Press, New York
- DiMaggio, P.J. & Powell, W.W (eds): *New Institutionalism in Organizational Analysis*. University of Chicago Press (1991).
- Freidson (1970), *Profession of Medicine* Chicago Press
- Friestad, C & Skog Hansen, I L (2002): *Levekår blant innsatte*, Fafo-rapport 429, Oslo
- Friestad, C (2005): *Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte*, Fafo-rapport 488, Oslo
- Furuholmen, D (1993) *Felleskapet som metode : miljøterapi og evaluering i behandling av stoffmisbrukere* Cappelen, Oslo.
- Fyrand, L (1995) *Sosialt nettverk* Tano, Oslo
- Goffman, E (1968): *Aylums*, Penguin Books, Hammondswoth
- Grambo, B C (2000): *Far og fange*, Hovedoppgave i kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo, Oslo
- Hansen, G V (1998): *Evaluering av prosjekt ettervern i Fredrikstad*, Høgskolen i Østfold, Arbeidsrapport 1998:1
- Hansen, G V (2006): *Pappa i Fengsel*, Høgskolen i Østfold, Rapport (kommer)
- Hedin, U-C (2000): *Fångarnas föräldraskap*, Rapport nr. 3, Institutionen for socialt arbete, Gøteborgs Universitet, Gøteborg

- Inciardi, Martin & Butzin (2004): *Five-Year Outcomes of Therapeutic Community Treatment of Drug-Involved Offenders After Release From Prison*, CRIME & DELINQUENCY, Vol 50 No 1. January 2004, p 88-107
- Jacobsen D I (2002) *Hvordan gjennomføre undersøkelser?* Høyskoleforlaget Kristiansand
- Kaufmann G & Kaufmann A (2003): *Psykologi i organisasjon og ledelse*, Fagbokforlaget, Bergen
- Kristiansen, K (1993): *Normalisering og versetjing av sosial rolle*, Kommuneforlaget, Oslo
- Lysgaard, S (1961): *Arbeiderkollektivet : en studie i de underordnedes sosiologi*, Universitetsforlaget Oslo
- Magaletta, P R & Herbst D P (2001): *Fathering from prison: Common struggles and successful solutions*, i *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. Vol 38 (1), American Psychological Association
- Maslow, Abraham H. (1968): *Toward a psychology of being* - 2nd ed. New York 1968
- Mathiesen, T (1990): *Retten i samfunnet*, Pax forlag, Oslo
- Maxwell. Joseph A. (1996): *Qualitative Research Design – An Interactive Approach*. Sage Publications: Thousand Oaks.
- Mead, GH og Vaage, S (1998): *Å ta andres perspektiv: grunnlaget for sosial identitet*. Abstrakt Forlag
- Nesvik S (2005): *Tiltak overfor gjengangere*, TOG, KRUS rapport ; nr 3/2005
- Normann, Sandvin, Thommesen (2003): *Om rehabilitering- Mot en helhetlig og felles forståelse* Kommuneforlaget, Oslo
- Øiestad, M S (2002): *Endringsarbeid i et virksomhetsteoretisk perspektiv – Hassel fengsel*, i Hansen, W M (red) *Endringsarbeid i åpne fengsler* Kriminalomsorgens Utdanningscenter Småskrift nr. 1/2002, Oslo
- Øiestad, M S (2005): *Hassel fengsel 2004*, Kriminalomsorgens Utdanningscenter Småskrift nr. 1/2005, Oslo
- Riksrevisjonen (2005): *Dokument nr. 3:14 (2004-2005)* Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse i kriminalomsorgen, Oslo
- Skardhamar, T (2002): *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*, Hovedfagoppgave i kriminologi, Universitetet i Oslo
- Turley & al. (2004): *Jail Drug and Alcohol Treatment Program Reduces Recidivism in Nonviolent Offenders: A Longitudinal Study of Monroe County, New York's Treatment Drug and Alcohol Program* International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 48(6), 2004, p 721 - 728
- Vedung, E (1998): *Utvärderinger i politik och förvaltning*, Studentlitteratur, Lund
- Yin, Robert K. (2003): *Case Study Research – Design and Methods*, (3. ed), Sage Publications, Thousand Oaks

10 Vedlegg

Stavanger Fengsel
Åna Fengsel
Bastøy Fengsel
Ringerricke Fengsel

ALTERNATIVE RUSREAKSJONER

Her kommer spørreskjemaene til prosjektet alternative rusreaksjoner. Vi har fått noen tilbakemeldinger, men ikke fra alle. Vi håper at det betyr at de som ikke har gitt oss tilbakemeldinger ikke har sett noen problemer.

Dersom det er behov for å endre begrepsbruken i tråd med eget prosjekt kan dere gjøre det direkte i skjemaet. Innholdet i spørsmålene må ikke endres, i så fall blir det vanskelig å bruke svarene.

Vi vil at dere skal bruke skjemaet på de deltakerne som fortsatt er i fengselet. Kristin lurer på om man kan telefonintervjue de som nå er overført til annet fengsel, eller § 12 soning. Dette er ikke noen god løsning, men hvis det er mulig kan dere sende skjemaet til disse personene og be dem om å sende utfylt skjema direkte til oss. I så fall må vi informeres om hvor mange disse skjemaene er sendt til. Det har ingen hensikt å sende skjemaet til tidligere deltakere hvis de ikke på en eller annen måte har sagt seg villig til å delta i undersøkelsen.

I tillegg til deltakerne i prosjektet, så ønsker vi også at 5 – 10 andre innsatte ved hver institusjon skal fylle ut skjemaet. De som ikke har deltatt i prosjektet skal også svare på spørsmål 4. Hvis de som ikke har deltatt i prosjektet har gjennomført for eksempel individuelle russamtaler med en sosialkonsulent så er det viktig at disse svarer på dette selv om slike samtaler ikke er en del av prosjektet. (Hvis individuelle samtaler virker i prosjektet, vil de også trolig virke utenfor prosjektet).

Etter å ha intervjuet en del av deltakerne i prosjektet er vi blitt imponert over hvor åpne mange av de innsatte er. Likevel kan det være noen som er redde for hva disse skjemaene skal brukes til. Det er derfor bra om dere kan instruere deltakerne om følgende:

- Det er frivillig å delta i spørreundersøkelsen. De kan også trekke seg etter at de har sett spørreskjemaet.
- De skal bare svare på de spørsmålene de har noe å bidra med. Dersom de ikke vet hva de vil svare, så kan de la spørsmålet stå ubesvart.

Det er en fordel om dere kan samle de som skal svare på skjemaet og gi de instruksjoner felles. I tillegg tror vi at det er hensiktsmessig om dere kan lese høyt spørsmålene og forklare hvordan de skal krysse av. Dersom dysleksi er så vanlig blant innsatte som enkelte undersøkelser tyder på,

er dette nødvendig for å sikre at de som deltar i undersøkelsen vet hva de svarer på. Hvis dere ikke vil avsløre hvem som har deltatt i prosjektet, så kan dere samle inn svarene fra disse individuelt. Dere bør også gjøre det klart at dere ikke skal se svarene på skjemaene og de utfylte skjemaene bør bli lagt i en konvolutt som klistres igjen mens de innsatte ser det.

Spørsmål kan rettes til

Ulf Dahl, telf 69303031, mobil 92055797 e-post: ulf.dahl@hiof.no

Eller

Gunnar Vold Hansen, telf 69303041, mobil 95077477, e-post
gunnar.v.hansen@hiof.no

Utfylte skjemaer bes sendt innen 30. september 2005 til:

Gunnar Vold Hansen
Høgskolen i Østfold
Avdeling for helse- og sosialfag
1757 HALDEN

Mvh

Gunnar Vold Hansen

ALTERNATIVE RUSREAKSJONER – SPØRRESKJEMA TIL INNSATTE

Spm 1 - Bakgrunnsopplysninger

a) Alder: ..... år

b) Kjønn: Mann   Kvinne

c) Hvor mange rusrelaterte dommer har du:

Ingen	1-3	4-10	Over 10
☐	☐	☐	☐

d) Hvor mange dommer har du totalt:

1	2-3	4-10	Over 10
☐	☐	☐	☐

e) Hvordan vil du beskrive ditt forhold til rusmidler

Jeg har ikke noe rusproblem	Jeg bruker en del rusmidler, men dette er ikke noe stort problem for meg	Jeg bruker mye rusmidler, og dette synes jeg er et problem	Jeg bruker mye rusmidler og jeg føler at rusavhengigheten styrer livet mitt
☐	☐	☐	☐

f) Hvor lenge har du sittet inne denne gangen

Mindre enn 2 mndr	2 - 6 mndr	7 – 12 mndr	Mer enn 1 år
☐	☐	☐	☐

g) Når brukte du rusmidler første gangen

Før jeg var 12 år	12 - 14 år	15-17 år	Etter jeg ble 18 år
☐	☐	☐	☐

h) Hvor mange ganger har det blitt avslørt at du har brukt rusmidler under denne soningen

Aldri 1-2 ganger 3-5 ganger Mer enn 5 ganger

i) Har du inne en søknad om overføring til § 12 soning: Nei Ja

j) Hvor lenge har du igjen av denne soningen

Mindre enn 2 mndr 2 - 6 mndr 7 – 12 mndr Mer enn 1 år

k) Har du noen gang bedt om hjelp for rusproblemer Nei Ja

l) Har du noen gang vært innlagt på rusinstitusjon?

Aldri 1-2 ganger 3-5 ganger Mer enn 5 ganger

m) Har du gått til behandling hos psykolog, ruskonsulent eller lignende (utenfor institusjon) for rusproblemer Nei Ja

n) Har du sykdommer som du mener du trenger hjelp/behandling for Nei Ja

o) Har du bedt om hjelp for disse sykdommene Nei Ja

p) Har du fått du hjelp for disse sykdommene Nei Ja

q) Har du psykiske problemer som du mener du trenger hjelp/behandling for Nei Ja

r) Har du bedt om hjelp for disse psykiske problemene Nei Ja

s) Har du fått du hjelp for disse psykiske problemene Nei Ja

Spm 2 – om fremtidsplan

a) Har du en fremtidsplan?   Nei   Ja

Hvis du har svart nei går du videre til neste spørsmål

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
Innholdet i fremtidsplanen er viktig for meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fremtidsplanen blir endret ofte	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fremtidsplanen blir ikke fulgt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Hvordan jeg skal få orden på mine rusproblemer, er en del av fremtidsplanen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Spm 3 – kontaktbetjent

a) Har du en kontaktbetjent?   Nei   Ja

Hvis du har svart nei går du videre til neste spørsmål

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
Det er vanskelig å få kontakt med min kontaktbetjent	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg og kontaktbetjenten snakker om det som opptar meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Samtaler med kontaktbetjenten har ikke betydning for mitt forhold til rus og kriminalitet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Spm 4 – Tiltak

a) Har du skrevet rus- eller alteravtale? Nei Ja

Hvis du har svart nei går du videre til pkt b

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
Jeg føler at rus/alteravtalen stopper meg fra å ruse meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rus/alteravtalen er bare et papir uten betydning	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Rus/alteravtalen er en rettferdig fordeling av rettigheter og plikter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

b) Har du gjennomført jevnlig samtaler med ansatte om dine eventuelle rusproblemer? Nei Ja

Hvis du har svart nei går du videre til pkt c

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
Individuelle russamtaler med ansatte motiverer meg til å la være å ruse meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Individuelle russamtaler med ansatte er bare tull	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Individuelle samtaler med ansatte har motivert meg for å søke om behandling for mitt rusproblem	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De ansatte behandler meg med respekt når vi har individuelle russamtaler	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

c) Deltar du i gruppesamtaler om rusproblemer? Nei Ja

Hvis du har svart nei går du videre til neste spørsmål

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
Gruppesamtaler med andre innsatte motiverer meg til å la være å ruse meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gruppesamtaler med andre innsatte betyr ikke noe for mitt forhold til rus	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gruppesamtaler med andre innsatte har motivert meg for å søke om behandling for mitt rusproblem	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De ansatte er viktige støttespillere i gruppesamtalene	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Spm 5 - Resultater

I hvor stor grad synes du dine erfaringer stemmer med følgende generelle utsagn: (6 er best, 1 er dårligst)	6	5	4	3	2	1	vet ikke
	helt enig					helt uenig	
I løpet av soningen har jeg fått bedre håp for fremtiden	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Fellesskap med andre innsatte, har hjulpet meg til å få bedre kontroll over livet mitt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De innsatte tar ansvar for hverandre og hjelper dem som trenger hjelp	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Soningen har ført til at jeg er blitt flinkere til å omgås andre mennesker	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Soningen har ikke betydning for hvordan jeg tenker om mitt rusbruk	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

I løpet av soningen er jeg blitt mer opptatt av hvordan det går med familien min	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
I løpet av soningen har jeg fått nye venner som jeg føler jeg kan stole på	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Soningen har ikke noen betydning for om jeg kommer til å gjenta kriminelle handlinger	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Soningen gjør meg flinkere til å kontrollere temperamentet mitt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ingen ansatte prøver å hjelpe dersom vi innsatte trenger det	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det går ikke an å stole på andre innsatte	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Det har vært motiverende å se at andre innsatte klarer å gjøre noe med sin rusavhengighet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De ansatte behandler oss innsatte med respekt	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Felleskap med andre innsatte er ikke viktig for meg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Har du noen utfyllende kommentarer kan du skrive dem her:

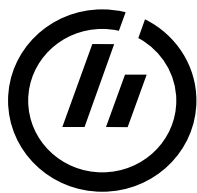

Takk for hjelpen!

Høgskolen i Østfold

HØGSKOLEN I ØSTFOLD. RAPPORT

1995

- 1995:1** Salthe, Gunnar:
Hensikter og prinsipper i omsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming.
ISBN 82-7825-000-6
- 1995:2** Haaland, Frode H.:
Lederutvikling - læring uten handling. Evaluering av "Program for lederutvikling" i Østfold Fylkeskommune.
ISBN 82-7825-001-4
- 1995:3** Dybvik, Kjell-Arne:
Psykisk utviklingshemmedes muligheter og begrensninger for sosial integrasjon i nærmiljøet sett på bakgrunn av ansvars-reformens intensjoner.
ISBN 82-7825-004-9
- 1995:4** Bakke, Nils Arne:
Reconciling Conflicting Principles of Production Planning & Control within Make to Order Companies.
ISBN 82-7825-005-7
- 1995:5** Bakke, Nils Arne:
Principles of Cost Accounting and the Analysis of Set-up Cost.
ISBN 82-7825-006-5
- 1995:6** Haaland, Frode H.:
Sakskunnskap, forståelse eller problematisert forståelse? Veiledning som del av et lederutviklingsprogram.
ISBN 82-7825-007-3

1996

- 1996:1** Billeau, Jacky:
Typologie comparée des migrations de fonction. Regards sur culture d'accueil. Enquête auprès des personnels d'entreprises français en Norvège et norvégiens en France.
ISBN 82-7825-019-7

- 1996:2** Jacobsen, Karsten:
Competitive Advantage through College-Industry Cooperation in Østfold.
ISBN 82-7825-022-7
- 1996:3** Ramsdal, Helge:
Kan psykiatrien reformeres innenfra? Evaluering av "Prosjekt psykiatri".
ISBN 82-7825-023-5
- 1996:4** Lie, Alfred:
Aldersblanding i skolen. Evaluering av aldersblanding som organiseringsmåte ved Kambo skole i Moss.
Av Alfred Lie og Kjell Arne Solli.
ISBN 82-7825-025-1
- 1996:5** Flaata, Stig:
Humorstrategi og pedagogisk handling.
ISBN 82-7825-029-4
- 1997**
- 1997:1** Lie, Alfred:
Aldersblanding ved Steinberg skole. Evaluering av et skoleutviklingsprosjekt.
Av Alfred Lie og Kjell Arne Solli.
ISBN 82-7825-031-6
- 1997:2** Fjellvang, Tormod:
Klasser, lagdeling, konsekvenser.
ISBN 82-7825-032-4
- 1997:3** Stene, Fridtjov:
Interesse for idrett. Tanker og opplevelser blant skoleungdom.
ISBN 82-7825-033-2
- 1997:4** Nilsson, Thorbjørn:
Søkelys på lokaldemokratiet. Noen organisasjonsformer i skandinaviske kommuner.
Av Thorbjørn Nilsson, Geir Conrad Tufte og Lars Zanderin.
ISBN 82-7825-034-0
- 1997:5/Part1** Fryberger, David:
A model for ball lightning.
Part 1 of the proceedings from the "First international workshop on the unidentified atmospheric light phenomena in Hessdalen"
ISBN 82-7825-035-9

1998

- 1998:1** Lyngmo, Thor Vidar:
Ledelse av sykepleietjenesten i sykehus. En undersøkelse av et utvalg avdelingssykepleieres utøvelse av ledelsesfunksjonen i noen norske sykehus.
ISBN 82-7825-042-1
- 1998:2** Billeau, Jacky:
La France et l'Europe: Choix et nécessité 1945-1957.
ISBN 82-7825-044-8
- 1998:3** Kristoffersen, Nina Jahren:
Motivasjon og kompetanse – viktigere enn tid og penger for sykepleiere som er veiledere? Et utviklingsarbeid rettet mot kvalitetsutvikling i praksisstudiene i sykepleierutdanningen.
ISBN 82-7825-045-6
- 1998:4** Rosenberg, Arnljot:
Den nye kommunale særomsorgen for mennesker med psykiske utviklingshemninger. Særomsorgens framvekst og konsekvenser.
ISBN 82-7825-046-4
- 1998:5** Strand, Erling:
Experimental Methods for studying the Hessdalen-Phenomenon in light of the Proposed Theories: a Comparative Overview.
ISBN 82-7825-047-2
- 1998:6** Dybvik, Kjell-Arne:
Livskvalitet for mennesker med psykisk utviklingshemming. En sammenligning mellom fire kommuner i forhold til brukernes sosiale relasjoner, bosituasjon og fritidsaktiviteter.
ISBN 82-7825-049-9
- ## 1999
- 1999:1** Sandell, Ove:
Veiledet praktisk læring. En vernepleiefaglig forskningsrapport.
ISBN 82-7825-056-1
- 1999:2** Fritz, Axel:
Faust - ein deutscher Mythos und ein Stück europäischer Kulturgeschichte. Mit einem Kommentar zu Goethes Faust I.
ISBN 82-7825-058-8
- 1999:3** Solli, Kjell-Arne:
Lederopplæringsbehov. En undersøkelse blant ledere i grunn- og videregående skole i Østfold.
Av Kjell-Arne Solli, Kjeld Qvortrup og Alfred Lie.
ISBN 82-7825-061-8

- 1999:4** Fritz, Axel:
Zusammenhänge. Politik, Gesellschaft und Kultur in den deutschsprachigen Staaten nach 1945 Mit einer historischen Einführung.
ISBN 82-7825-063-4
- 2000**
- 2000:1** Avias, André:
Organisation séquentielle du discours économique.
ISBN 82-7825-071-5
- 2000:2** Solerød, Erling, Tor Hammervold og Steinar Wennevold:
Studiemiljø og læring.
ISBN 82-7825-076-6
- 2000:3** Sandvik, Ninni:
Når munterhet rommer livets alvor. Fenomenet munterhet blant 1-3-åringene i en barnehage.
ISBN 82-7825-078-2 (2. opplag 2006)
- 2000:4** Tufte, Geir:
Hvordan kommunal eldreomsorg organiseres - spiller det noen rolle?
ISBN 82-7825-082-0
- 2000:5** Kolle, Tonje:
Ordene som ble borte. Et historisk og feministisk perspektiv på Åse Gruda Skards bøker om barneoppdragelse.
ISBN 82-7825-078-9
- 2000:6** Björk, Eva Lambertsson og Vestli, Elin Nesje (Utg./Hrsg.):
Stationen - Stationer
Festschrift für Axel Fritz – Festschrift till Axel Fritz.
ISBN 82-7825-084-7
- 2001**
- 2001:1** Fritz, Axel:
Von Goethe zu Grass.
ISBN 82-7825-086-3
- 2001:2** Sandell, Ove:
Helse og sosialfaglig veiledning: Nye perspektiv på den varme kunnskapen.
ISBN 82-7825-090-1
- 2001:3** Eschenbach, Jutta og Schewe, Theo (Hrsg./Eds.):
Über Grenzen gehen – Kommunikation zwischen Kulturen und Unternehmen (Crossing Borders - Communication between Cultures and Companies).
Festschrift für Ingrid Neumann.
ISBN 82-7825-092-8

- 2001:4** Bostrøm, Edgar:
Informasjonsteknologi i videregående skole – en faglig og didaktisk analyse av lærerplanene i faget etter Reform 94.
ISBN 82-7825-094-4
- 2002**
- 2002:1** Nilsen, Sigurd Roger og Hansen, Gunnar Vold:
Økte personalressurser – bedret tjenestetilbud?
ISBN 82-7825-096-0
- 2002:2** Christiansen, Kari og Moser, Thomas:
Sammenhengen mellom motorisk og språklig-kognitivt funksjonsnivå hos 11/12 åringer.
ISBN 82-7825-097-9
- 2002:3** Skærbæk, Eva:
Who cares – Ethical Interaction and Sexual Difference.
ISBN 82-7825-099-5
- 2003**
- 2003:1** Winther, Rune og Dahll, Gustav
Utvikling og bruk av kritiske programmerbare systemer : en kartlegging av kompetanse og behov i norsk industri.
ISBN 82-7825-111-8
- 2003:2** Akerjord, Mari-Ann og Rusås, Per-Olav
Mappeevaluering og veiledningsbasert undervisning – hvem tjener og hvem taper? : erfaringer fra dataingeniørstudiet ved Høgskolen i Østfold.
ISBN 82-7825-106-1
- 2003:3** Ulseth, Brit et al.
From Language Teacher to Teacher of Languages : Results from a Socrates Project
ISBN 82-7825-109-6
- 2003:4** Bråten, Ivar, Strømsø, Helge I. and Olaussen, Bodil S.
Self-regulated learning and the use of Information and communications technology in Norwegian Teacher education : the project ICT as a factor of change in teacher education
ISBN 82-7852-113-4
- 2003:5** Skærbæk, Eva
Anerkendelse, frihed og faglighed : en forskningsrapport
ISBN 82-7852-121-5
ISBN 82-7852-178-9 (2. utg. 2005)

2004

- 2004:1** Danielsen, Ruth
Reformasjonen i bilder : reformasjonsmaleren Lucas Cranach som didaktiker
ISBN 82-7825-137-1
- 2004:2** Sandell, Ove
Om faglig veiledning, om ulike perspektiver på læring, om kunnskap
ISBN 82-7825-135-5
- 2004:3** Eriksen, Odd
IKT som endringsfaktor i lærerutdanningen : rapporten fra PLUTO-prosjektet (2000-2003) ved Høgskolen i Østfold. Avdeling for lærerutdanning
ISBN 82-7825-139-8
- 2004:4** Solli, Kjell-Arne og Lie, Alfred
Prosjekt lese- og skriveopplæring : et samarbeid mellom PP-tjenesten, kommunene Hobøl, Skiptvedt og Spydeberg og Høgskolen i Østfold. Evaluering av Prosjektet : første delrapport desember 2003
ISBN 82-7825-144-4
- 2004:5** Røising, Hanne Schou
Det er lettest å snakke med når en skal si noe : studenterfaringer med nettstøttet samarbeid
ISBN 82-7825-150-9
- 2004:6** Maugesten, Marianne og Lauvås, Per
Bedre læring av matematikk ved enkle midler? : rapport fra et utviklingsprosjekt
ISBN 82-7825-152-5
- 2004:7** Davidsen, Bjørn-Ivar
Keynes i fortid og framtid : idéhistorie og teoriutvikling
ISBN 82-7825-156-8

2005

- 2005:1** Fagerli, Liv Berit og Fyhn, Per-Gunnar
Sykepleieres IT-kunnskap : en intervjuundersøkelse av sykepleiere i hjemmesykepleien
ISBN 82-7825-164-9
- 2005:2** Solerød, Erling, red.
Lese- og skriveopplæring som pedagogisk utfordring : festskrift til Alfred Lie
ISBN 82-7825-168-1

- 2005:3** Christiansen, Kari og Hagen, Per Chr.
Motoriske ferdigheter hos sju- og åtteåringer i 1995 og i 2004
ISBN 82-7825-171-1
- 2005:4** Afdal, Geir (red.)
IKT i læringsrommet : IKT, lokal skolepraksis og globalisering
ISBN 82-7825-176-2
- 2006**
- 2006:1** Hansen, Gunnar Vold
Pappa i fengsel: en evalueringsrapport
ISBN 82-7825-183-5
- 2006:2** Solli, Kjell Arne
Prosjekt lese- og skriveopplæring : et samarbeid mellom PP-tjenesten, kommunene Hobøl, Skiptvet og Spydeberg og Høgskolen i Østfold. Evaluering av prosjektet : andre delrapport august 2006
ISBN 82-7825-188-6
- 2006:3** Hansen, Gunnar Vold og Dahl, Ulf
Alternative rusreaksjoner
ISBN-10 82-7825-193-2
ISBN-13 978-82-7825-193-5

Publikasjonene koster kr. 150,- og kan bestilles ved Høgskolen i Østfold - Fellesadministrasjonen, Remmen, 1783 Halden.
Det beregnes moms for enkelte publikasjoner.
Telefon: 69 21 50 00, telefax: 69 21 50 02, E-post: postmottak@hiof.no